

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2016

NR 2

2016-06-15

Borgen Gälakvist

I det topografiska praktverket *Suecia antiqua et hodierna* (Det forna och nuvarande Sverige) återfinns två planscher från Skara. Den ena gravyren är från 1703 medan den ovan återgivna föreställande borgen Gälakvist graverades redan 1695. Verket var från början tänkt som en gåva till främmande makter och betydelsefulla personer.

Verket utarbetades främst av arkitekten och ämbetsmannen Erik Dahlbergh (1625-1703) och bekostades av staten. Dahlbergh påbörjade arbetet 1660 och reste då runt i Sverige för att teckna av städer och viktiga byggnader. Han anlät de bästa gravörerna från Frankrike och Holland. När Dahlbergh avled var verket fortfarande ofullbordat. Ofta var återgivningen av slott och andra byggnader

mer pompös än verklighetsnära. Man ville visa upp Sverige som en stormakt.

Tryckningen av detta monumentala verk blev långdragen, delvis beroende på att flera av huvudpersonerna avled. 1716 beslöt man slutligen att utge vad som då fanns färdigtryckt 353 planscher av 416 då färdiggraverade plåtar.

Gälakvist var en medeltida borg uppförd någon gång på 1200-talet invid Skara. Den låg i ett sankt område. Bäckar och vattendrag i närheten utgjorde en del av försvarsverken.

I mitten av 1500-talet fanns bara ruiner kvar, och borgkullen avröjdes för att förhindra att den användes som bas för en fientlig här. Från 1600-talet och framåt kallas platsen för Brobacka.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-48 52 15
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-624713
anne.andersson@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@gmail.com

Årsavgift 2016: Enskilda medlemmar 100 kr,
Åkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Alf Johansson, Jonsäter
Anne-Catrin Johansson, Floby
Ove Rodrick, Lidköping

Tack

Vid årsmötet den 23 april 2016 lämnade Hans Men-
zing föreningens styrelse. Vi tackar Hans för ett gediget
styrelsearbete under många år.

Styrelsen

Värva en ny medlem – meddela oss namn och adress
(skicka en email till sven-olof.ask@tele2.se eller med-
dela via brev Box 325, 532 24 Skara), så skickar vi ett
välkommen till den nye medlemmen.

Som tack får Du därefter kostnadsfritt vår senaste bok!

DOLDA RUM kyrkvindarnas hemligheter

VARNHEM 15/5 – 24/7 ÅSLE 30/7 – 4/9

Vissa rum hamnar vid sidan av tiden. Platser som sällan beträds. Platser som rymmer berättelser om en för länge sedan svunnen tid. Kyrkvindarna är sådana rum. I många av Västergötlands medeltida kyrkor finns ett bortglömt världsarv ovan valven – romanska takkonstruktioner som överlevt i snart tusen år. Dessa konstfärdigt huggna takstolar var en gång gestaltade som en del av kyrkorummet och kan räknas till världens äldsta träkonstruktioner i bruk. I denna utställning ges besökaren en inblick i en annars fördold värld. Med många foton och en skalriktig modell lyfts 20 av Västergötlands bäst bevarade medeltida kyrktak fram – ett axplock från Skara stifts nyligen genomförda inventering.

Utställningen är producerad av Västergötlands museum 2015

Vilken succé för vår egen historiska tidning!
Skaffa en egen prenumeration på
Mimers brunn -
arkeologi etnologi & historia i
Västra Götaland
Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info:
vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

Att inte snyta sig i bordsduken

År 1614 gifte sig mariestadsbon Joachim Wickman med skövdeflickan Britta Larsdotter. Vigselförrättaren var superintenden- ten Johan Sylvester Phrygius (1576-1628), som höll ett långt tal i Skövde kyrka till brudparet. Hade Phrygius hållit sitt tal i vår tid, är det inte troligt att han fått tala till punkt. Risken är stor att han blivit utkastad ur kyrkan. Men för 400 år sen kunde Phrygius vara så stolt över sitt tal att han året därpå lät trycka det. Och därför vet vi vad han sa.

Talet handlade om olika sorters kvinnor. Inledningsvis var det präktiga damer, men ju längre han höll på, ju mer kom det att handla om "onda och arga hustrur" som "hafua sigh så besmittat medh allehanda ogudeligheteer och odygder, at the icke äre wärde at sättias på sine mäns (hwilkas Croner the skulle wara) huffwudh; Vthan kastas bland sopor och affskrap". "Een arg Hustrw är ett halft helwete i thenna werlden", slog han fast. Han indelar dessa "Hwsdieflar" följande kategorier: "Thesse Skijnhelige Bestier och Wildiwr" som sover i kyrkan, de som träter med sina män, skvallerkärringar, de som miss- sköter sina hem och "sittia altijd i Spijsen och göma sina hän- der i barmen", de svartsjuka, fyllekärringar; "sådana Wijnsöör och dryckekeöör borde hafwa sina sängar vthi fäähws och sit tillhåld i dynggebrunnar eller ther andre Swijn haffua sijn lägher". Han varnade för att allt för "täckelige, rödhbrusate och snutefag- re" kvinnor riskerade "at många kåte oc orene manspersoner stämpla oc practisera effter them". "Een sådan skörsch och kååt Sluna" kan "låcka til sigh medh sin släte mun galne ynglingar och gamble horehästar". Denna sorts kvinnor avslutar han med att kalla "arge hwsdieflar hwilka bliffua kallade uthaff the gam- bla Göther Helwetes Döranaglar".

Talet vittnar om att mycket har hänt under de fyra hundra år som gått. En människa som uttrycker sig så som Phrygius

gjorde, blir i vårt samhälle direkt utklassad som rå, dum och inte värdig att vistas i möblerade rum.

Fem år efter att Phrygius tryckt sitt tal utkom i Stockholm i svensk översättning Erasmus av Rotterdams bästsäljare "De civitate morum puerilium", som på svenska kallades "En gyl- denne book om vnga personers sedhers höffveligheet". Den boken är en milstolpe i flera avseenden. Under medeltiden hade en mängd handböcker skrivits om "hövlighet", där man kan lära sig att man inte bör snyta sig i bordsduken, inte bör spotta på bordet, inte heller i tvättfatet, att man efter att ha ätit ett köttstycke inte bör lägga tillbaka de avgnagda benen på den ge- mensamma tallriken, utan hellre kasta dem bakom sig på golvet och annat som vittnar om hur våra förfäder levde. De böckerna var avsedda för hovfolk. Ordet "hövlighet" kommer just från ordet hov. Reglerna vittnar om hur överklassen under medelti- den levde. Erasmus bok var skriven 1530 för den unge ädlingen Henrik av Burgund, men det är betecknande att Erasmus redan inledningsvis säger att han inte enbart har Henrik, som fått en god uppföstran, i åtanke, utan han vänder sig till "alle vnge Per- soner", till folk i allmänhet, till vanliga, enkla människor, även bönder, eller som det uttrycks i den svenska översättningen, "gement, nedrigt eller och till bondafolk". Erasmus slår också fast:

"Ingen kan sigh föräldrar eller och fäderneslandh vthwälia: Men förstånd och godha sedher kan hwar och en sigh till wägha bringha".

Att det under 1500-talet utkom flera översättningar av Eras- mus bok, bland annat på tyska och engelska, visar att intresset för gott uppförande började sprida sig till fler samhällsklasser än de som stod hovet nära. Överklassen kunde latin, ofta bättre än modersmålet, så de behövde inga översättningar. 1620 hade alltså turen kommit även till Sverige.

Orden som 1620 betydde vanligt och enkelt folk har med åren ändrat betydelse. Att vara gemen och nedrig är numera något helt annat än det var 1620. Men det är inte bara ordens betydelse som förändrats, utan också våra seder.

Adelsmän gillar att låta tillverka vackra och skönt bemålade vapensköldar, säger Erasmus, men ett bättre adelsmärke, som alla kan begagna sig av, oavsett börd, är gott uppförande. Ens medmänniskor bör inte kunna läsa ens ansikte som en öppen bok, utan vi bör behärska oss i att visa våra känslor, eftersom de påverkar människorna omkring oss. Ett leende är därför bättre än sammandragna ögonbryn, sura miner och liknande, men Er- asmus menar att dessa drag också beror på tid och rum:

"Ändoch thet här vthinnan och så wäl höffwes at wij vnder tidhen mångahanda wijss lära måste och oss effter landsens sed- her förholla och skicka."

Och ländernas seder har förändrats. Följande råd skulle Da- gens Nyheters etikettsexpert Magdalena Ribbing aldrig behöva skriva:

"Vthu näsan skal icke snorens öfwerflödande hängia Och om något kommer på markena, när som man näsan mädh tw finger snyt haffwer, skal man thet mädh foten strax bortstryka."

"Om hostan tigh trengher, så see tigh före, at tu icke hostar enom något j ansichte."

"När tu will spy, så gack affsidhes."

"Man skal och vthan gnetter och lwss wara. Eliest at klå huff- wodet vthi fremmande folcks närwarelse står icke mycket höff- weligit, lijka som thet och slemt står till at klåå thet andra aff kroppen med neglarna."

"The lemmar som naturen någon blygsel inplantat haffwer,

Sylvester Phrygius

vthan någor förnödenheet at blotta, bör wara långdt ifrå en godh vprichtigh natur. Men the lemmar som en för höffweligheet skul wender öghonen ifrå, them bör man och mykit minder aff androm angripa låta.”

”At förholla sitt watn åhr sundhetenne skadeligit, hemligen thet ifrå sigh låta står höffweligit.”

”En part åhre som befalla at en yngling medh tillsammanklemde lender bwkens wådher förholla skal, men så står thet enom intet wål som för höffwligh wil hollen wara, at han sigh ther medh någhor krankheet för orsakar. Om han kan affsides komma skal han thet göra allena, men hwar och icke, tå må han effter gamla ordspråket thet medh hosta öffwerhölja.”

”En part befleckia ohöffweligen thet ytersta på skiortorna och vnder kiortlarna medh sitt watns bestenckningh eller och besöla skiötet och ärmerna medh en ohöffwligh skorpa, icke aff taksten, vtan aff näsones och munsens orenligheet.”

”At doppa fingren vthi Soppan, är bondachtigt”.

”At reen slicka the besmorda fingren medh munnen eller och affstryka them på klädeherne är lijka ohöffweligit, thet samma skal man fast heller medh bordzduken eller och medh handkläde göra.”

”At räckia enom androm thet som halffätit är, är fögha åhrligit wijs.”

”Ty om något till äwentys intagit är, som icke tieneligit wore at insluka, skal han sigh hemligen affsidhes wenda och thet någor städhes bortkasta.”

”At giffwa fremmande hundar maat vtaff Bordet warder enom räcknat till dårheet. Och står än tå slemmare at man them vthi Gästabodhet angriper eller stryker.”

”En part stoppa så mycket i munnen tillijka at både kinbackarna stå vpswulna som blåsebeljor, andre, j thet the äta rijffwa munnen ifrå hwar annan och smacka lijka som Swijn plägga at göra.”

De ord Erasmus använder för att tala om hängande snor, hostloskor, spyor, löss, könsorgan, kiss och fjärtar, de råd han ger om

att diskret slänga undan halväten mat och att torka av fingrarna på bordsduken, vore helt otänkbara i senare tider. Under vissa tider var det knappt möjligt att alls tala om dessa ting. Under andra tider valde man i varje fall ett diskretare, mera omskrivande språkbruk. Erasmus förutsåg själv den utvecklingen, ty han ger också följande råd:

”Om nödhen så fordrar at en skamligh Lem nämpnas skal, tå bör man medh blyghachtigh omsweffning then beteckna. Åter igen om något monde förefalla som åhöraren wämielse göra kan, lijka som om någor wil tala om Spyen eller hemlighwset eller om Menniskiones träck skal han först ther til begära förloff.”

Med tiden har människan blivit mera civiliserad. Vi skulle inte tillåta en präst att i kyrkan tala vare sig om kvinnor som borde kastas på soptippen eller i dyngbrunnen, eller om kåta män och gamla horhästar. Inte heller skulle vi låta en barnuppfostrare rekommendera att man efter att ha snutit sig med fingrarna skall gnida in snoret i golvet med hjälp av foten. Att vi kallar denna förändring civilisering beror just på Erasmus. Det var hans användande av det latinska ordet ”civilitate” som gjorde att det kom att förknippas med goda seder, hyfsat uppträdande, ”kultur” i ordets vidsträckt betydelse och det därur utvecklade ordet kultivering. ”Civilisationen det är muren, som man bör riva ner”, sjöng en gång Edvard Persson. Civilisationskritiken är uråldrig, men frågan om civilisationen är bra eller dålig kan vi hoppa över så länge. I stället kan vi konstatera att den har förändrat oss människor i grunden. Den har medfört många ting, som de flesta av oss nog tycker är bra. Men samtidigt har den inte varit utan negativa konsekvenser för en del. En av de märkligaste böcker jag har läst i detta ämne är den tyskfödde sociologen Norbert Elias (1897-1990) bok om ”Civilisationsprocessen”. Boken utgavs 1939 i Basel. Elias var då i landsflykt i England, världen stod på randen till ett fruktansvärt världskrig. Två år senare skulle Elias mor mördas i Förintelsen. Att vid den tiden och under de omständigheterna skriva och ge ut en stort upplagd studie som visar att världen blir allt fredligare, låter som ett dåligt skämt, men det var just det Elias gjorde. Och han är övertygande.

Norbert Elias använder gamla böcker om hövlighet, vett och etikett för att visa hur vi människor förändrats. Han framhåller Erasmus böcker som milstolpar i utvecklingen. Men också senare än Erasmus skrev människor om saker som vi har svårt att över huvud taget föreställa oss. Ur Giovanni Della Casas bok ”Il Galateo” (1558) citerar Elias ett stycke om att det är opassande för en gentleman att huka och förrätta sitt tarv när andra människor ser på. I stället bör man gå avsides och när man är klar bör man inte tvätta händerna, eftersom folk då fattar vad man gjort och kan bli äcklade av det. Om när man är ute och går och hittar något oaptitligt och illaluktande bör man inte göra som en del, enligt Della Casa, brukar göra, nämligen att lyfta upp det äckliga och lukta på det, kommentera odören och sträcka ut det för ens vän att lukta på. För oss är detta beteende något vi förknippar med antingen mycket små barn, eller också mentalsjuka människor. Om mentalsjukdomar visste 1500-talets människor inte mycket. Den som hade dessa ovanor hade en plats i 1500-talets samhälle. I en senare tid skulle samma människa ha spärrats in på mentalsjukhus. Vilket är bättre eller sämre? Frågan är fel ställd. Vi kan konstatera att det är annorlunda, det är allt.

Dan Korn

Årets västgötabok 2015

Lustresande och bärsöndagar – när turisterna kom till Kinnekulle av Anna Lokrantz (text) och Anders Lokrantz (bild och textbearbetningar).

Enligt kriterierna för Årets västgötabok skall boken tilltala alla sinnen, vara ett gediget hantverk och skildra något specifikt västgötskt. Illustrationerna skall vara vackra och tillföra berättandet något viktigt.

Allt detta uppfyller boken "Lustresande och bärsöndagar" till fullo. Platsen är den mest västgötska man kan tänka sig Kinnekulle med sin intressanta historia och vackra natur.

Boken är välskriven och ger en god tidsbild av fenomenet som bärsöndagar, som under augusti månad engagerade orsbefolkningen och som lockade många besökare till Kinnekulle. Dessutom skildras en ny företeelse i vårt land – den begynnande turismen under slutet av 1800-talet.

Fokus i boken ligger runt Råbäcks egendom där Carl Klingspor utvecklade och skapade en rad besöksmål, såsom Turisthotellet och Utkikstornet. Han förbättrade kommunikationer så att människor lättare skulle kunna besöka Kinnekulle med tåg eller båt.

Boken innehåller flera äldre fotografier, roliga gamla vykort och många unika ritningar och skisser på Turisthotellet. Ofta unikt material från Råbäcks gårdsarkiv och Hällekis säteris gårdsarkiv har ställts till författarnas förfogande.

Anna Lokrantz är bebyggelseantikvarie och Anders Lokrantz är landskapsarkitekt och tillsammans har de skapat en mycket vacker och läsvärd bok.

Boken är utgiven på Lokrantz Förlag i Lidköping och tryckt på det lokala tryckeriet Strokirk-Landströms AB i Lidköping på miljövänligt papper. Lokrantz förlag är medlem i Biosfärområdet Vänerskärgården med Kinnekulle som värnar om miljön och naturen.

Styrelsen

Föreningen för Västgöta-litteratur i Trollhättan

Ordf. Johnny Hagberg tillsammans med Anna och Anders Lokrantz

Många böcker, tjocka böcker och värdefulla böcker utges av Föreningen för Västgötalitteratur. Lättsålda är de inte, fastän de är av bestående värde. Hur är denna utgivning möjlig i vår tid, när förlagen blir mer och mer ointresserade av vetenskap och kallutgåvor?

En mansbördas böcker

Förklaringen till denna utgivning är brinnande intresse hos medlemmarna och frikostiga sponsorer (fonder och stiftelser). Det är inte ofarligt att infinna sig på föreningens årsmöten och bokauktioner. Man har svårt att låta bli att köpa böcker, fastän man är plågsamt medveten om att alla bokhyllor sedan länge är fyllda. Niklas Krantz är styrelseledamot i föreningen och erbjöd mig att följa med till årsmötet i Trollhättan lördagen den 23 april 2016. Trots fyllda bokhyllor och belamrade skrivbord kunde jag inte tacka nej till ett sådant erbjudande. Jag föresatte mig dock att inte köpa några böcker. Frånsett en tunn kyrkobeskrivning om Skepplanda kyrka, inköpt i kyrkan, köpte jag inte några böcker under resan. Jag hade ändå med mig så många böcker jag orkade bära, när jag återvände hem. Niklas Krantz hade nämligen meddelat, att jag skulle följa med honom till årsmötet. När vi kom till Villa Elfhög i Trollhättan, stod där en kasse med recensionsböcker och väntade på mig.

Möte i Villa Elfhög

Trollhättan firar under 2016 sitt hundraårsjubileum som stad. Föreningen hade hyrt in sig i Villa Elfhög, Antenor Nydqvists slottsliknande palats vid kanalen och järnvägen. Antenor Nydqvist ägde och ledde Nohab, Trollhättans stora "moderindustri". Företaget gick mycket bra och utvecklades. Allt detta avspeglas i den praktfulla inredningen och i husets ståtliga yttre. Palatset byggdes 1878-1880, när företaget ångade framåt som ett kraftfullt lokomotiv. (Denna mekaniska verkstad har blivit mest känd för sina utmärkta ånglokomotiv.) Årsmötet hölls i den forna matsalen. Kaffe och smörgåsar serverades senare i salongen. Mycket förändras med åren.

Tack för värdefull verksamhet

Årsmötet var ett snabbt överstökad återvalsmöte. Själv hör jag hemma i Mölndal, nere i de gamla "Utlanden", som visserligen hörde till Västergötland men ansågs ligga så långt bort från landskapets kärna (i Skaraborg), att de kallades "Utlanden" eller

utmärkerna. Som ”utlänning” kan jag berömma den västgötska föreningen utan att beskylldas för självberöm. Under punkten ”övriga frågor” tog jag tillfället i akt att göra ett inlägg. Jag framförde ett tack till hela föreningen för dess verksamhet. Det är mycket värdefullt att ha en förening, som sysslar med livets väsentligheter. Hela föreningen kan tyvärr inte medaljeras, men den har en ordförande, som i allra högsta grad sysslar med livets väsentligheter både som ordförande och präst.

Mariamedaljen till Hagberg

Under 2015 fyllde både Göteborgs domkyrka och Mariakyrkan inom domkyrkoförsamlingen 200 år. Till jubileet präglades en minnesmedalj, som visar Mariakyrkan. När Johnny Hagberg fick veta, att en Mariamedalj hade präglats, blev han mycket intresserad. Han är intresserad av jungfru Maria i evangelietexter, kyrkoåret, folktron och den kyrkliga konsten. Vem skall ha en Mariamedalj, om inte han? Böcker kan man inte ge honom. Han har redan alldeles för många böcker, och åtskilliga av dem har han givit ut själv. Även medaljer har han fått åtskilliga under årens lopp, men idag går han omkring med naken kavaj. Därför vill jag sätta en Mariamedalj på hans kavaj. Så skedde även, men Hagberg var inte den ende som fick utmärkelser under denna dag.

Årets västgötabok

Föreningen för Västgötalitteratur delar varje år ut priset ”årets västgötabok”, tidigare ”årets vackraste västgötabok”. Priset för 2015 gick till Anna och Anders Lokrantz för deras bok ”Lustresande och bärsöndagar – när turisterna kom till Kinnekulle” (utgiven av deras förlag: Lokrantz Förlag HB). De båda makarna fick dels ett inramat diplom att hänga på väggen, dels en notering, som är så uppskattande och träffande, att även den bör inramas och hängas på väggen. Boken har fått idel uppskattande omdömen. Den skildrar turismens barndom i Kinnekullebygden, som hade och har många fördelar: vacker natur, storslagna utsikter, historiska minnen och goda kommunikationer. Allt detta föreligger också den dag som idag är, men konkurrensen om turisterna har förvisso hårdnat. Man vågar därför tro, att boken kan bidra till att dra turister till bygden även i våra dagar.

200 år åt framgång

Trollhättan fyller 100 år under 2016, men stadsprivilegierna kom som en bekräftelse på samhällets framgång och befolkningsökning. Man kan räkna med drygt 200 framgångsrika år för Trollhättan. År 1800 invigdes den första kanalen, som på alla sätt var betydelsefull för bygdens utveckling. Trollhättebon och författaren Allan Johansson berättade i ord och bild om dessa 200 framgångsrika år. Han har även skrivit tre romaner om Trollhättan genom tiderna (utgivna av hans förlag: Allan Johanssons Förlag AB). Nyttillkomna böcker fanns till påseende och försäljning. Medlemmarna hade mycket att samspråka om under kaffet.

Lars Gahrn

Spånvägar från Tidaholm

När skollärar´n i Västgöta-Bengtssons historia visar på en stor avlång blå fläck på kartan så är ungarna överens, det är en sjö. Men när han pekar på Visingsö ute i Vättern blir det värre, men Karl i Sörgår´n chansar: Då ä ena gädda.

Udo Sponberg från Tidaholm hade klarat frågan. Han visste att det inte var en gädda, han hade åkt skolresa till Visingsö och minns fortfarande färden med remmalag. Plus polkagrisarna i Gränna, ett övervägande sött besök. Och från en annan skolresa till Kinnekulle minns han utsikten över Vänern från utsiktstornet och att han köpte en vimpel. Udo minns massor från sina resor.

Från Tidaholm hamnade han i Partille och blev i slutet av 70-talet anställd på GP. Där kunde han ses på Världens Gångsidorna med signaturen Spån. Och det är förstås den som ligger bakom den mycket göteborgska boks titeln Spånvägar mellan himmel och jord. Boken handlar om livets resor i Västergötland men också ut över Europa. Även vid vuxen ålder verkar de som skolresor, de ger minnen och underlag för fantasier: Signaturen Spån spånar om bygder han besökt.

Redan i inledningen visar han upp jorden som seglar på universums oändliga hav mot ett okänt mål. Bilderna inspireras av filmer från rymdstationen ISS, men när Udo i fantasin går ner för landning vaknar västgöten inom honom och tar i dubbel bemärkelse ner honom på jorden: de däringa ä la mäktat dyrt.

Redan i klassrummet med dess gammaldags skolbänkar drömde Udo gärna sig ut, och det har fortsatt. Boken består av en lång rad korta berättelser om färder i geografin och fantasin. Och allt ger en känsla av skolresa även när det är den vuxne Udo som reser. En nyfiken pojke från Tidaholm på resa, som inte nöjer sig med vad han ser utan berättar lika mycket om vad resan får honom att tänka.

Det är en välskriven bok med många finurliga funderingar som lockar till leenden och eftertanke. Lättläst, men inte snabbläst. Det finns mycket under ytan i dessa skolresor genom livet.

Hans Menzing

Spånvägar mellan himmel och jord. Författare: Udo Sponberg. Form & illustration: Lina Sponberg. Tryck & förlag: BOD. 94 sidor.

Västgötaskrift med bön om nya goda år?

Sparlösaastenen. En bön om att återfå den gamla goda på Teoderiks tid?

Sparlösaastenen är Sveriges tyngsta Västgötaskrift, men samtidigt en gåta hittills utan lösning. Men spekulationerna fortsätter, kanske handlar det helt enkelt om en bön om att få tillbaka den gamla goda tiden? Tiden innan Fimbulvintern.

Texten på stenen anses vara från 800-talet, men det finns funderingar kring att bilderna skulle vara äldre. Kanske redan från 600-tal. Det vore ju mycket spännande eftersom där tydligt syns ett vikingaskepp, långt innan sådana skall ha seglat i Norden, och något som ser ut som en tidig stavkyrka.

Ingemar Nordgren i Källby, expert på goter, har gjort en mycket lärd tolkning där han ser bilderna som en hyllning till goterkungen Theoderik, härskare i Ravenna. Byggnaden på stenen skall visa Theoderiks mausoleum i Ravenna medan det halvmåneformade skeppet främst syftar på jungfrun Maria.

Stenen skulle vara fylld av symboler för den arianska kristendomen som goterna tillhörde.

Tranor?

Fåglarna på skeppets bom skall vara kejserliga påfåglar och under skeppet ses en jaktleopard. Själv ser jag egentligen bara västgötska djur som tranor och ett lodjur. Framför allt har jag haft svårt att förstå varför en småkung i Sparlösa skulle resa en sten fylld av arianska symboler för att hylla en sedan länge död kung i Ravenna. Inte nästgårds till Sparlösa precis.

Men det finns ju faktiskt ett bra skäl, Fimbulvintern. Det är ett begrepp i de isländska sagorna där Snorre låter sveakungen Gylfe berätta om bland annat den svåra nöden under Fimbul-

vintrarna. Namnet till trots så var det egentligen inte vintrarna som var värst, de klarade folk, men däremot inte att det inte blev några riktiga somrar mellan vintrarna. Solen doldes i ständigt dis och skördarna slog fel.

Det som varit en relativt välmående tid blev katastrofår. Stora delar av befolkningen dog eller gav sig ut på jakt efter mat. Vi kan se även här uppe i våra trakter hur skogarna bredde ut sig över tidigare åkrar. Den första Fimbulvintern slog till 536, sedan återkom den 540 och 547. Idag tror man att de två första åren drabbades av stora vulkanutbrott då stoft förmörkade solen, tredje gången kan en komet orsakat samma problem.

Idyll. Så här trivsamma var förstås inte Fimbulvintrarna.

Goda tiden

Till saken hör att den framgångsrike goterkungen Theoderik dog 526, alltså tio år före första Fimbulvintern, och han kan ha fått representera den gamla goda tiden. För säkert var det många, då som nu, som kopplade samman Västergötland med de framgångsrika goterna ute i Europa.

Skräcken för nya Fimbulvintrar fick människorna att på denna sten hylla kungen som representerade den goda tid då goterna var mäktiga och mätta. Kanske vände de sig också till den arianska kristendomen som Theoderik tillhörde, stenen verkar innehålla många kristna symboler.

Så Sparlösaastenen berättar kanske inte bara om att vi mycket tidigt kände till konsten att segla, utan också att vi i skräck vände oss till den kristne guden och den kristne goterkung som varit så framgångsrik.

Hans Menzing

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

**Bert Moberg
Antikvariat**

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökservice av böcker.

Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.

Korrekt härdering

Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18

Mycket nytt att läsa från gamla Skara

Detta stilsiga hus får representera både tingshusen och skolvärlden i Skara.

Ett och annat från den gamla staden Skara är den anspråkslösa titeln på ett fylligt häfte som Skara Gille ger ut vartannat år. Årgång 2014 – 2015 bjuder på både nytt och gammalt, ibland samtidigt. Som när biskop Åke Bonnier berättar om hur Skara stift tusenårsjubilerade 2014 och gissar att uppslutningen då med 12 000 besökare var större än när biskop Thurgot 1014 tillträdde som förste biskop. Då var Skara en stad med kanske 1000 invånare, och det var stort för sin tid.

Om en biskop skriver också förre biskopen och överhovpredikanten Lars-Göran Lönnermark, men Andreas Olavi Rhyzelius från Od blev biskop i Linköping trots att han var Skara-djäkne. Dessutom var han en tid överhovpredikant hos Karl XII. Att tiderna förändrats kan man utläsa av att Rhyzelius visserligen hölls med mat, men han fick äta i kungens kök. Han kunde trösta sig med att kungen verkade föredra hans predikningar framför Skarabiskopen Swedbergs.

Skolstaden

Åldermannen Tommy Kroon inleder med att berätta om gillet livaktiga verksamhet och Skarakännaren Uno Bomans minne hyllas i ett här återgivet tal av före detta åldermannen Sture Veghed vid minnesstunden för Uno Boman. Om Uno påminner också Mats Boman som skriver om Unos egenhändigt ritade julkort från 1983 och framåt. Vi får även se några av korten.

Uno Bomans efterträdare som Skaraguide, Barbro Olofsson, presenterar skolstaden Skara som varit mycket mer än bara djäknar. Per Gustafsson berättar framgångssagan om Skaraborgsbygden medan Annika Andersson minns Teaterhusbranden 1981. Charlotte Kristensson presenterar trettioåriga Charlies Teater medan Gösta Karlsson skriver om Sättarn, Anders Eriksson, en

verklig Skaraprofil. Idrott i Skara ur 30-talsperspektiv bjuds av David Bergman.

Erik Långström berättar om tusenårgåvan, klockspelet i Skara domkyrka. Skara flickskolas första föreståndarinna, Clara Wallmark, presenteras av Bengt O T Sjögren medan Gull-Britt Alexanderson (född Högberg) berättar om F O Högbergs Bosättningsaffär. Bengt Palm, bosatt på Kammakaregatan, berättar om medeltida kamtillverkning och Ove Litorell låter oss möta Skara Fotoklubb, en av landets äldsta och mest aktiva. Hans Menzing skildrar hur danskarnas tilltag att bränna den ganska nya Skara borg satte stopp för Skaras storhetsdrömmar.

Gamla bilder

Stig Karlsson redovisar de många platser där Skånings härad hållit ting, Per-Olof Agerborn skriver om Haglunds vagnsmakeri och smedja medan Åke Gustavsson skildrar sin väg till urmakare. Erik Sännek presenterar en lång rad gamla bilder tillsammans med egna nytagna foton från samma plats. Mycket intressant information om livet förr kring järnvägsstationen ges av Rolf Berggren som byggt upp området i modell. Denna visas i en rad bilder av Jan Andersson.

Det är alltså en verkligen innehållsrik skrift om Skara förr och nu med massor av bilder.

Hans Menzing

Ett och annat från den gamla staden Skara 2014 – 2015.

Redaktionskommitté: Tommy Kroon, Barbro Olofsson och Erik Sännek. Utgivare: Skara Gille. 86 sidor.

Störst på Västgötlitteratur, Vätternböcker, Göta Kanal och Folke Dahlberg

Antikvariat Wettern, Göran Midman

Tunnbindaregränd 1 A, 544 30 Hjo

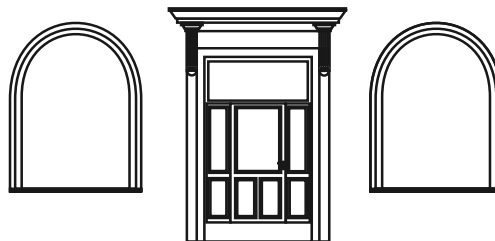
goran.midman@hjomain.se

0503-655895, 072-7414209

www.bokborsen.se

MATS REHNSTRÖM

Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckor mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Södra Kind – västra Västbo – Mo...

I nöd och lust

Livet i södra Kind och västra Västbo – Mo
från yngre stenåldern till digerdöden

Guld, kult, svält och krig

Bengt Wadensjö Mona Lorentzson

... utgjorde redan på bronsåldern en bygdegemenskap. Den som idag reser genom granskogs-öknarna i Sjötofta eller Villstad, där enstaka gårdar solar sig i skogsgläntorna, har svårt att tro att denna bygd i en gångens tid har varit en rik och politiskt betydelsefull trakt, mitt i händelsernas centrum. Men så var det. Kanske tog självaste Ansgar vägen genom Kind på vägen till Birka.

Hur mycket vet folket i Skaraborg om Kind? Nu finns chansen att lära mer. I Kind sjunger vi också Västgötasången med stark hembygds kärlek. I sex år har kyrkoarkeologen Mona Lorentzson och jag grävt och vandrat för att med hjälp av huvudsakligen fasta fornlämningar försöka få en bild av bygdens utveckling. Vi har också återgivit alla gamla dokument som speglar bygdens historia.

Vi ville skildra det odlingslandskap som växte fram med början i stenåldern och utvecklades under bronsåldern och järnåldern och efter bygdens övergång till kristendomen in i högmedeltiden. Vårt intresse är hur folket levde, vad de trodde på och hur bygden förvandlades. Vi sätter punkt vid digerdödens början.

Vi skildrar en gränsbygd där Kind ligger i det som blev Västergötland och från början hörde till Skara stift, Mo och Västbo ligger i det som blev Småland fast Mo från början kom att höras till Skara stift och Västbo till Växjö. Denna samhörighetskänsla i landet mellan Fegen, Kalvsjön, Spaen, Majsjön, Malen och Visen kallar vi Sjöhärad. Detta land kunde ha blivit ett härad och landskapsgränsen kunde ha dragits annorlunda, men så blev det inte. Administrativa gränser är en sak och samhörighet en annan.

Vi har få skriftliga källor från förkristen tid, bara ett par runstenar och ett par diplom, d v s skriftliga dokument, skrivna på

latin. Vi har därför huvudsakligen fått bygga på att tolka fasta fornlämningar.

Mo, Västbo och Kind var från stenåldern till medeltiden ett land med boksogar, guld och annan metallutvinning och en nära och långsiktig samlevnad med naturen. Religiöst genomgick bygden ett religionsskifte på 600-talet och ett på 900-talet. Från bronsåldern hade bygdens religion varit en fruktbarkult som under den yngre järnåldern övergick i en glorifiering av de militära bedrifterna och de ekonomiska musklerna. Oden och Tor avlöste Freja, Frej och Nerthus.

Religionsskiftet på 600-talet hade ett samband med en förödande svält, som i mitten av 500-talet gjorde bygden öde på både folk och djur. Svälten hade sin grund i ett vulkanutbrott i Salvador och drabbade hela norra halvklotet. Intressant nog har vi inga gårdsnamn bevarade från tiden före hungersnöden. De gårdsnamn vi har idag tillkom i återkolonisationen, men först i kristen tid. Endast något enstaka Tors-namn finns.

Tiden blev i alla avseenden helt ny genom denna återkolonisation. Vi fick ett nytt alfabet, en ny religion och en ny social struktur. Det andra religionsskiftet kom när bygden blev kristen. Då uppstod våra socknar, våra landskap, våra lagar och början till en riksenhet. I den tidiga medeltiden växte en förmögen gränsadel fram. Kung Valdemar av Sverige gav 1270 skattefrihet för evärdlig tid åt Arvid Skagha, en storgodsägare i Sjötofta, som ingick i rikets råd. I utbyte fick kungen en fastighet av herr Arvid.

Vi har också ett arvskifte från 1346 efter en annan storgodsägare med förteckning över de gårdar i Västbo och Kind som skiftades mellan hans fyra söner och två döttrar. Hans namn var Abjörn Ulfsson och troligen den som gav namn åt socknen Ambjörnarp. Arvid Skagha upplät troligen mark åt kyrkan och prästgården. Socknen kom att kallas Skaghatomta, vilket genom uttalskridning blev Skeggetomta – Skeggetofta Sjötofta.

Vi har velat skapa underlag för kulturturism i en intressant bygd med en särpräglad historia. Och vi ville fördjupa oss, men vi upptäckte att ju mer vi fördjupade oss desto mer intressant hittade vi. Så det blir kanske en bok till.

Bengt Wadensjö

Boken omfattar 106 sidor. Pris 150:+ ev frakt.
Plusgiro 592433-7

Antikvariatet i SKÖVDE

Döbelns Gata 1

Säljer beg.

BÖCKER och SERIETIDNINGAR

0500-41 06 56

Öppet ons-, tors och fredagar 13.00 17.00

Antikvariat Asken

25.000 böcker i butik

10.000 böcker på www.bokborsen.se

Stockholmsvägen 30, Mariestad

0501-14373, 0739-446013

Öppet fre 14-18.

Författaren Sophie von Knorring

- 28 september 1797 – 13 februari 1848
- En av Sveriges mest lästa författare på sin tid.
- Romanerna översattes till flera språk.
- Skrev även tantsnuskromaner som var bland de första i genren. Böckerna var mycket djärva och provocerande under sin tidsepok.
- Föddes på Gräfsnäs slott.
- Gräfsnäs var förebild i flera böcker.
- En lungsjukdom präglade starkt hennes liv.

Hon var döpt till Sophia men kallades för Sophie och var dotter till Helena Sophia Gripenstedt och majoren tillika hovmarskalk Christer Göran Zelow.

För eftervärlden är Sophie von Knorring mest känd som författare. Hon var en av dåtidens största. Hennes romaner var romantiska, där Gräfsnäs stod som förebild för flera av dem. Hon skildrade folklivet inom bland annat allmogen och prästerskapet, där hon var en av pionjärerna. Det kan ha varit en anledning till att man i folkmun beskriver henne som författare av den tidens tantsnuskromaner...

Hennes anknytning till Gräfsnäs var att hon föddes här. Hennes pappa arrenderade godset av Sophies morbror Johan Theodor Gripenstedt fram till 1808, då man flyttade till bl a Dalsland.

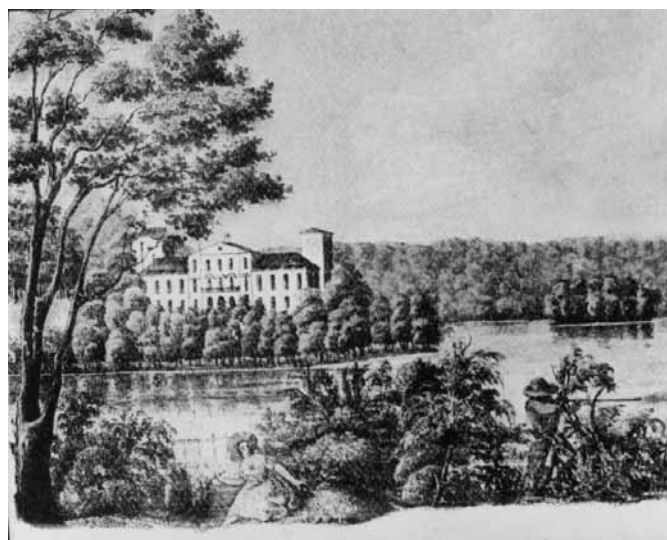
Under åren 1810-1813 bodde Sophie von Knorring i Stockholm tillsammans med sin mamma och sina fyra yngre systrar. Tanken var att de skulle få den ståndsmässiga uppfostran som hade påbörjats på Gräfsnäs av en stor skara informatörer. De fick de bästa lärarna i tyska, engelska, franska, italienska, sång,

musik, måleri och dans. De undervisades även i religion, historia och litteratur. Åren i Stockholm betydde mycket för henne. Familjen förlorade sin förmögenhet under depressionen och hon levde under relativt små ekonomiska förhållanden. Tjugotre år gammal gifte hon sig med majoren, friherren Sebastian Carl von Knorring (1789-1858) vid Skaraborgs Regemente, där han sedermera blev överste och chef. Vigsel skedde vid Högärdet i Fors socken nyårsafton 1820. Paret bodde på officersbostället Skålltorp i Skara och fick dottern Ebba.

Hon drabbades med tiden av en lungsjukdom, som kom att starkt prägla hennes liv. Hon var periodvis beroende av läkavård och var tvungen att vistas inomhus under halva året.

På 1830-40-talen var hon nästan lika mycket läst som Carl Jonas Love Almqvist, Fredrika Bremer och Emilie Flygare-Carlén. Hennes verk blev översatt till flera språk. Om hon hade levt idag hade hon varit miljonär flera gånger om; hon var nämligen först i den genre, som kallas "tantsnusk". Hon beskrevs som "förtjusande med sin aristokratiska livsaptit". Hon dog drygt 50 år gammal av lungsjukdom.

Några titlar på hennes böcker var: Cousinerna, Vännerna, Qvinnorna, Axel, Illusionerna och Tante Lisbeths 19:e testamente.

Gräfsnäs slott före 1834 års brand

Källor:

Riddarhuset stamtavlor fjärde redaktionen 2015, Artikel i DN 5 maj 1993 av Martin Stugart, "Alingsås omgivningar" av F.W. Nyman, Wikipedia samt Svenskt Biografiskt Lexikon

AM Alströmer

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

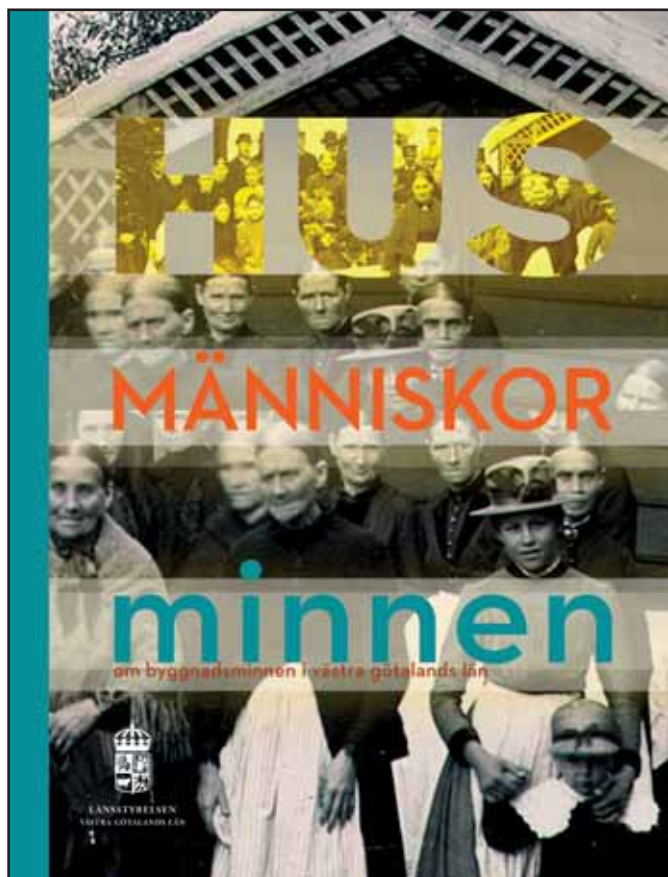
ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00

Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Vacker bok om våra Byggnadsminnen

Byggnadsminnen presenteras i en faktarik och vacker bok.

Hembygdsvänner har två goda skäl till att njuta av Länsstyrelsens nya bok om byggnadsminnen i Västra Götaland. Dels är det en vacker och välskriven bok som ger stort utrymme för minnen och människor förknippade med byggnaderna. Dels framgår det ofta att dessa omistliga byggnader räddats av hembygdsfolk, som inte sällan rentav startat en hembygdsförening för att slå vakt om dyrgrisen.

I Västra Götaland finns drygt 250 byggnadsminnen med tillsammans över 700 byggnader som är skyddade genom Kulturmiljölagen. Här beskrivs ungefär hälften av dessa byggnadsminnen i text och bilder, resten presenteras också så att man själv kan skaffa fakta om dem.

Slott och torp

För att underlätta läsningen har byggnadsminnena delats upp i ett tiotal olika teman, som jorden, havet, industri och hantverk, brott och straff, skolor och mötesplatser. Och det är inte bara monumentala byggnader som lyfts fram. Det kan lika gärna handla om torp, gårdar, kaptensbostäder och sjöbodas som slott och industrier.

För många år sedan hörde jag en suck från en hembygdsvän som med viss möda tagit sig igenom en teknisk och faktafylld bok om bygdens märkligaste hus: När jag läser så undrar jag, bodde det ingen i husen?

Här framgår det klart att det bodde många intressanta människor i husen. Människorna och minnena kring husen får stort utrymme, och för oss hembygdsvänner är ju dessa fängslande och underhållande berättelser ofta minst lika viktiga som tekniska beskrivningar av hus. Hade ni en aning om att atom-

bomben nästan föddes i Uddmanska huset i Kungälv? Ja, jag överdriver lite, men där bodde en av de främsta på området, Lise Meitner på landsflykt undan Hitler, som fick brev med bön om hjälp från forskarkollegan Otto Hahn i Tyskland. Lise uppmärksammades rentav som atombombens mor, men det ville hon inte kännas vid.

Bomber gillade hon inte, kärnkraften skulle användas till nyttiga saker. Hon fick aldrig Nobelpris, men många tyckte att det var en dundertabbe av Nobelkommittén.

Stinsen brann

Fast Kungälv ligger förstås just utanför Västergötland, och en stor del av byggnadsminnena hittar man i en utkant av landskapet, Göteborg vimlar av fantastiska byggnader. Men här finns mycket intressant att läsa om även på den vanliga landsbygden. Ibland oväntade minnen.

Så har jag som uppvuxen på Varaslätten aldrig förstått att det var något extra med Vedums vardagligt trista stationshus, men det uppmärksammas här liksom tidigare av Galenskaparna i filmen Stinsen brinner. Fast det är förstås inte av den orsaken huset blivit byggnadsminne.

Bra register gör att det är lätt att hitta just de platser som intresserar mig, och tack vare de korta texterna med kompletterande bilder och faktarutor kan man bläddra och njuta av några avsnitt åt gången. Och det är som sagt massor av intressant kulturhistoria som lyfts fram i samband med byggnaderna.

Hans Menzing

Hus, människor, minnen. Om byggnadsminnen i Västra Götalands län. Redaktion: Eva Björkman, Lena Emanuelsson och Viveka Overland. Utgivare: Bohusläns museums förlag i samarbete med Länsstyrelsen i Västra Götaland. 384 bilder med massor av härliga bilder.

Möten och minnen

I år firas Hembygdens år av Sveriges Hembygdsförbund bland annat på Skansen 27 – 28 augusti. Temat är Mötesplatser och berättande, och Mötesplatserna går som ett tema genom årets utgåva av Billingsbygden. Berättandet har stått i centrum i drygt 40 år, detta är årgång 42, och så är det förstås i år också.

Redaktören Monika Moberg lyckas ständigt locka hembygdsfolket att skriva sin bygds historia förr och nu. Så här får vi möta Bernt Breding som lämnade Volvo för att bygga ångmaskiner, främst för marint bruk. Logen Thors kulturinsatser och minnen av julottefärder är andra trevliga minnen. Två av bygdens kyrkor lyfts fram, men här kan man också möta två mord, svält och hårt arbete. Den gamla goda tiden var inte alltid så god.

Och vem kan överträffa Nils Grudemos farfar som skall ha gripit tag i örnen på en varg som angrep oxarna framför en snöplog, och höll fast tills andra kom till hjälp och slog ihjäl vargen?

Hans Menzing

Billingsbygden 2016. Utgivare Skövde Hembygds-krets i samarbete med Skövde Stadsmuseum. Redaktör: Monika Moberg. 130 sidor.

Sven Axel Hallbäck

Folkhögskoleläraren som blev museichef

Sven Axel brann för historia och har dokumenterat Västergötland och Dalsland som ingen annat gjort. Hans böcker är skrivna med både värme och humor. Han var en nöjd och positiv människa även om livet ibland tog konstiga vändningar.

Sven Axel föddes 1915 i Falkenberg. Hans far var präst vilket innebar att familjen flyttade ett flertal gånger under hans barndom. Han hade fem syskon; två bröder och tre systrar.

Fadern fick arbete i Hyssna i Bollebygd och där kom Sven Axel att tillbringa sina första sex år. Därefter flyttade familjen till Brodalen i början av 1920-talet. Sven Axel var tidigt en god berättare. Det är lätt att tro att han ärvt gåvan av sin far som var van att tala. Men faktum är att modern var en ännu mer skicklig berättare. En gång skulle hon hålla ett föredrag för kvinnoförbundet i Lysekil. Hon fick dock förhinder och Sven Axel skulle hastigt hoppa in i hennes ställe. Det enda föredrag han hade var "Manliga ideal i konsten". Efteråt när han skulle tackas sa ordföranden lite surt att det fanns också kvinnliga ideal. Han tackade artigt för blommorna men ordföranden sa då snabbt "De är till din mor".

I boken "Med ett förnöjsamt sinnelag" skriver Sven Axel om olika episoder i sitt liv. Titeln anspelar på en film som gjordes om pojarna i Böja. Där frågade en av de äldre männen filminspelaren vad som var jordens tyngsta börda? Svaret blev "Ett oförnöjsamt sinnelag". Detta snappade Sven Axel upp och satte titeln "Med ett förnöjsamt sinnelag". För han var en nöjd och positiv människa även om livet ibland tog konstiga vändningar.

Sven Axel gick i skolan i Uddevalla och på Hvitfeldtska i Göteborg. Där blev han kvar och läste på universitetet. Han läste historia, arkeologi och hans huvudämne konstvetenskap. Vid sidan om studierna försörjde han sig som biomaskinist.

Anneta och Sven Axel
Foto: Privat

Under sin studietid träffade han sin fru Anneta. I bottenvåningen på hennes familjs hus vid Slottskogen hyrde studenter. Anneta själv läste i Stockholm och när hon en dag var hemma på besök så ringde det på dörren. Utanför stod en ung man och frågade efter hennes syster Maj. Nej, hon var inte hemma och Sven Axel såg lite generad ut. Efter en liten stund kröp det fram att han brukade få låna dammsugaren av Maj. När han kom tillbaka med den bjöd Anneta på te. På valborgsmässoafton var det bal på kåren och Sven Axel frågade om hon ville följa med och sedan den dagen var de ett par. Det blev ett lyckligt äktenskap och familjen växte med fyra pojkar. Anneta delade visserligen hans historiska intresse men det var framförallt det gemensamma sportintresset som förenade dem.

Han blev kvar på universitetet och arbetade på en fil lic uppsats om Christian Johan von Schönfeldt. Han var kyrkomålare och Sven Axel gjorde något så ovanligt som att koppla ihop ekonomi och konst. Han ville visa hur kyrkomåleriet ökade då

det var goda skördetider. Tre dagar innan han skulle disputera sade en av de tre opponenterna att uppsatsen inte skulle hålla. Han drog då tillbaka den för att förbättra den. Det visade sig att han blivit lurad. Tar man tillbaka en uppsats så sent får man inte ta upp den igen. Sven Axel var naturligtvis mycket besviken. Allt arbete var förgäves. I efterhand kanske detta blev hans räddning.

Sven Axel gjorde saker med hjärtat och den akademiska världen kanske hade kvävt hans kreativitet.

Istället blev han folkhögskolelärare. Första anställningen var på Viskadalens folkhögskola. Sedan bar det iväg till Sigtuna. I början av 1950-talet kom familjen till Färgelanda. Under sommarhalvåret när Sven Axel var ledig från folkhögskolan hjälpte han till vid arkeologiska utgrävningar. Han roade sig också med att skriva om pojkäventyr som följetong för Allers.

1953 blev ett arbete ledigt som landsantikvarie och museichef för Vänersborgs museum. Efter anställningsintervjuerna kom han som nummer två. Men den som fick jobbet tänkte bara vara där tills ett arbete på universitetet blev ledigt. Det var inte vad museet hade tänkt sig utan jobbet gick istället till Sven Axel.

När Sven Axel kom till museet fanns det endast en sekreterare och en vaktmästare anställda. Det här jobbet passade Sven Axel då han hade fria händer att utveckla museet som han ville. Han var inte främmande för något. Vänersborgs museum var ett av de första att bygga upp olika miljöer. Något som idag finns på de flesta museer.

Sven Axel hade ett stort arkeologiskt intresse. På somrarna när han var ledig från sitt arbete på folkhögskolan deltog han i olika utgrävningar.

Foto: Privat

Under sin tid som museichef träffade han den kände radioprofilen Lars Madsén. Han väckte Sven Axels intresse för radio. Det fanns en liten radiostation i Vänersborg. Den var ideell och gjordes av glada amatörer. Sven Axel hade en förkärlek till Dalsland och gjorde gärna små intervjuer med dalslänningar. Det kom att bli 600-700 inslag under några minuter på varje. Hade Radio Göteborg någon lucka så ringde de till den lilla radiostationen i Vänersborg och fick ett inslag.

Annars var Sven Axels stora mission att göra historia lättillgänglig och begriplig för alla. Han brann för sitt intresse och kunde ha fyra-fem jobb på en gång. Dels var han redaktör för "Hembygden" samtidigt som han skrev böcker och åkte runt och gav föreläsningar. Under en säsong var han under sommaren 1974 bisittare i Tv-programmet "Skansenauktioner" där han berättade om de olika föremålen.

Sven Axel tyckte mycket om människor och gjorde aldrig skillnad på folk och folk. Det spelade ingen roll om han pratade med landshövdingen eller någon utstött från samhället. När han var ute på föreläsningar tog han sig alltid tid att tala med folk. Många konstnärer besökte också Hallbäcks hem och han var mycket god vän med Harry Martinsson.

Förutom historia var sport hans stora intresse. Sven Axel utövade själv brottning, fotboll, handboll, bandy och friidrott. Ibland kunde han kombinera sina intressen. I slutet av 1960-talet och början av 1970-talet anordnade han pilgrimscyklar för militärer mellan Lödöse och Skara. De fick nog en övning de sent skulle glömma. Längs vägen fick de en riktig historielektion. 1964 startade han Karolinerloppet, en skidtävling som fortfarande körs över Kroppefjäll i Dalsland.

Sven Axel samarbetade ofta med John Ahlgren som illustrerade hans böcker. Här är ett träffande porträtt av Sven Axel, mannen med tusen järn i elden. Illustration: John Ahlgren

Sven Axel i berättartagen. Foto:Privat

Med sina rötter i konstvetenskapen ordnade han ofta konstutställningar på museet. En gång anordnade han en Picassoutställning tillsammans med franska institutet. En söt historia är, om den 15-årige killen som valde mellan att köpa en moped eller en teckning av Picasso. Hur det gick förtäljer inte historien.

Men arbetet på museet handlade inte bara om utveckling och skapande. Det fanns en hel del pappersarbete också. Ett arbete som var svårt att hinna med. Sven Axel bad om att få några fler assistenter. Det gick inte. Då hotade han att sluta och så blev det.

1967 gick flyttlasset till Skara och dess museum. Från 1971 till 1991 bodde familjen i Varnhem. Sven Axel blev museichef på Skaras museum men här var allt annorlunda. Verksamheten var redan uppbyggd och det fanns mycket mer personal. Sven

Axel fortsatte dock att jobba på samma sätt som förut även om han blev lite mer begränsad. Här jobbade han till mitten av 1970-talet då han gick över till länsstyrelsen. Där arbetade han som länsantikvarie tills han blev pensionär.

Något pensionärsliv blev det dock inte frågan om. Sven Axel fortsatte att hålla igång. Det blev flera böcker och föreläsningar. På 1990-talet blev han dock sjuk i Alzheimers. Hans sista text, som han skrev tillsammans med sonen Peter, publicerades i årsboken "Dimbobygden 1994". 2002 avled han.

Trots att det i år är fjoton år sedan han gick bort är hans böcker fortfarande mycket populära. Nyligen gav Västergötlands fornminnesförening ut en skiva "Västgötaljud 1" där man kan höra honom läsa upp två berättelser.

Christina Ström

Hajom från urtid till nutid

Hajoms kyrka

Västergötlands hembygdsförbund har utsett boken Hajum – från urtid till nutid till årets hembygdsbok. Därmed nomineras boken också till tävlingen Sveriges hembygdsbok som hålls i Sveriges Hembygdsförbunds regi.

Hajoms Hembygdsförenings nyutkomna sockenbok Hajom från urtid till nutid är en mycket intressant skildring av en liten socken i västra Mark men också en översikt av den allmänna utvecklingen genom tiderna. Boken lyckas rymma det stora i det lilla och det sammanhang, det som är hembygdsrörelsens uppgift att förmedla och verka genom.

Ett exempel på sammanhang är hur urgnejsen, som bildades för över en miljard år sedan, blev ingångssten till skonken, köksfarstun. Bilder som anknyter till texten finns på nästan varje sida, och detta bidrar till den helhet som präglar boken. Den är en berättelse om Hajom och dess plats i världen, och visar på hur viktigt det är att berätta vår historia.

Hajoms Hembygdsförening har gjort ett omfattande forskningsarbete och åstadkommit en fullödig sockenbok. De ansvariga kan känna stolthet över sitt arbete. Man skriver: "Detta är en bok för alla åldrar, för nya och gamla Hajomsbor, för alla som är intresserade av en bygds historia och utveckling!" Det är också en bok för alla som är intresserade av människans hembygd och plats i tillvaron. Hela boken är smakfullt redigerad och med bilder som är vackra med en del helt underbara vyer över bygden som skildras, skriver kommittén som håller i arbetet med att utse årets hembygdsbok.

Redaktör för boken, som omfattar 400 sidor, är Agneta Bergström.

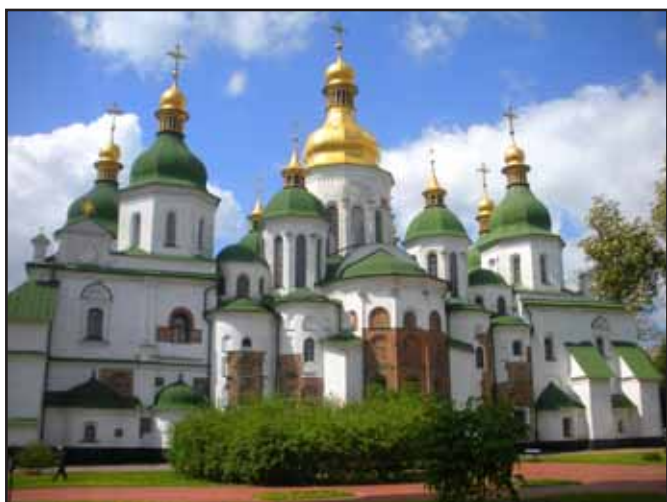
Ingegerd – västgötskan som blev ryskt helgon

Anna av Novgorod. Ikon i Husaby kyrka.
Foto: Helena Långström Schön.

Att Olof Eriksson, som även bär namnet Skötkonung, har haft en avgörande betydelse inte bara för Västergötland utan för hela Sveriges kristnande är väl bekant. Om året för hans dop är osäkert så vet vi ändå att han döptes och att dopet hade en stor symbolisk betydelse för kristningsprocessen.

Olof är också den kung som först träder fram ur historiens dunkel. Han var son till Erik Segersäll som antagit den kristna läran i Danmark men redan vid hemkomsten avsåg sig densamma. Olof blir därför den förste kung som helt kom att omfatta den nya, kristna läran. Om Sigtuna var Olofs residensstad så blev Västergötland det landskap som kom att bli hans reträttplats då han blev kristen. Det finns mynt från denna med texten: "Rex an Col" vilket uttyds "Kung på kullen". Är det manne Kinnekulle som åsyftas?

Sofiakatedralen i Kiev

Om Olof som kung och person är intressant så är hans dotter Ingegerd inte mindre intressant och betydelsefull. Tyvärr är hon ganska bortglömd i vår svenska historia. Hennes betydelse i Rysslands historia är dess större.

När och var Ingegerd föddes är obekant. Men år 1019 gifte hon sig med den ryske storfursten Jaroslav. Han kom senare att kallas "den vise". Snorre Sturlason berättar i sin historia att hon hellre hade velat gifta sig med den norske kungen Olav Haraldsson (Olav den helige), men att pappa Skötkonung var av annan mening. Dåtida äktenskap hade ju föga med kärlek att skaffa. Istället var det politik och strategi som fick fälla avgörandet för vilka som skulle få varandra. Vid denna tid riktades blickarna österut och det kunde vara klokt att bli allierad med någon av de mäktiga makthavarna i öst. Som moraliskt stöd fick Ingegerd på resan österut med sig Ragnvald, jarl av Västergötland. Så börjar en fantastisk historia!

Jaroslavs och Ingegerds rike blev ett av de allra mäktigaste. Centrum låg i Kiev och Novgorod. Redan 988 hade Ryssland kristnats och centrum i detta ryska kristna rike var Kiev. Novgorod kom senare också att bli centrum för den speciella konst som vi kallar ikonmåleri. Från Novgorodskolan har stora Ikonmålare trätt fram. Den störste av dem alla var Andrej Rubljov (död 1428).

Av Jaroslav och Ingegerds åtta barn blev de fem sönerna ryska storfurstar och de tre döttrarna drottningar i Frankrike, Ungern och Norge. Elisabeth som var den äldsta dottern gifte sig med den blivande norske kungen Harald Hårdråde. En av sönerna Vsevolod äktade den öst-romerska kejsarens dotter Irene. Än idag räknar många av Europas furstehus sina anor tillbaka till Ingegerd och Jaroslav.

Den 10 februari år 1050 avled Ingegerd. Hon hade då under några år levt som nunna i ett kloster och i samband med inträdet antagit namnet Anna efter jungfru Marias moder. Irina Ingegerds namn på ryska blev efter sin död helgonförklarad av den rysk-ortodoxa kyrkan. Hennes minne firas i samband med hennes himmelska födelsedag (dödsdagen) den 10 februari och den 4 oktober, vid hennes jordiska födelsedag. Som helgon bär hon namnet Den Heliga Anna av Novgorod. Även hennes son Vladimir/Valdemar blev helgonförklarad. Ingermanland lär ha sitt namn efter Ingegerd.

Den 5 juni 2016 blev Maria Elisabet Hesselblad helgonförklarad av den romersk-katolska kyrkan. Det är intressant att notera att båda denna och den ortodoxa kyrkan bland sina officiella helgon har västgötska kvinnor!

Johnny Hagberg

Västgötalitteratur på Facebook

Hittills har 301 personer anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida.

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Medeltida gravhäll i Varnhems klosterkyrka

Två korslagda färlor utgjorde under medeltiden vapen för fem släkter i olika trakter av vårt land, högfrälse såväl som lågfrälse, av vilka dock endast den yngste av dem, Karl Eriksons ätts siste medlem kallades "Ferla", sedermera riksrådet Åke Bengtson, "Acheferla Benedicti", eller Åke Färla, som också slöt ätten när hans timglas sinade ut år 1578.

Den kanske äldsta av dessa ätter var vad vår tids genealoger kallar Björn Näfs ätt. Denne Björn Näf förde två andreaskorslagda färlor i sitt vapen. Han uppges ha varit i Birger Jarls tjänst samt verkat som lärare för kung Magnus Birgeron (Ladulås). Han nämns tidigast 1276 och var då riddare. Han var riksråd 1288 och levde ännu 1296. Dödsåret är osäkert men datumet är 14 februari. Han fick sin grav i Varnhems klosterkyrka. Vapen: två korslagda färlor. Han var 1296 gift med Kristina Ulvasedotter, som levde ännu 1322. Dotter av Ramfrid Gustafsdotter (lejon) i äktenskap med en för oss okänd man med namnet Ulvase.

Varnhems klosterkyrka, Västergötland.

Svagt trapetsformad häll, upptill 123 cm och nedtill 100 cm, med två korslagda färlor och hjälm prydd med sexton fänikor. Längs hällens kanter en majuskelinskrift. Hällen är lagd över Björn (Niclison?) Näf, riddare och riksråd, levde 1296. Den kortfattade majuskelinskriften lyder översatt: "Här vilar Björn Näf, en trogen tjänare åt Birger, Sveriges jarl, och lärare åt kung Magnus".

Hällen ligger vid södra pelaren i korkvadern, dess ursprungliga plats, som den återfick vid Curmans restaurering på 1920-talet.

Färlan kan ju tyckas vara ett något ovanligt och annorlunda exempel på en vapenbild. Den kan ju tolkas som en leksak, eller någon form av ett rytmskt instrument. I stället är det ett tortyrredskap, en träskiva på skaft. Det var också förr i tiden ett straffredskap av trä eller läder som användes i skolundervisningen. En skiva på ett skaft med vilken

läraren slog barnen över fingrarna eller handflatorna. Ofta var slagen så hårda att tårarna rann. Färlan var inte enbart en svensk företeelse, utan användes även i utlandet och ansågs outhärlig vid allt skolarbete redan på 1600-talet. Bilden till höger visar Katedralskolan i Uppsalas vapen, med en färla och ett risknippe på skaft i andreaskors. (Det latinska namnet för färla: ferula = "ris".)

Om vapnets tinkturer (färger) är känt, att Karl Oresteson (Orestes Keldorsons ätt) eller möjligen Nils Björnson (Björn Näfs ätt) förde svarta färlor i guldfält, medan den yngsta färläätten (Karl Eriksons ätt) förde med röda beslag försedda blå färlor i guldfält. På ett numera förkommet medeltida antependium i Riddarholmskyrkan förekommer också färlavapnet i svart och silver.

Om, och i så fall hur, de fem olika färläätterna var inbördes befryndade är idag svårt att fastställa, men den något ovanliga vapenbilden i sig borgar möjligen för ett inbördes förhållande mellan medlemmar av de olika färläätterna.

Förutom de dokumenterade medlemmarna av de fem färläätterna har färlavapnet även förts av flera personer, som inte bevisligen kunnat knytas till dessa ätter.

Bengt O. Nilsson

Erska

Ett västgötskt by och sockennamn

Namn och bygd 101 (2013), 123–134.

Svante Strandberg, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Erska*. A village and parish name in Västergötland.

Abstract

Early spellings of the village and parish name *Erska* in Västergötland include *Risska* (1407), *yrska* (1462), *irska* (1466) and *Erska* (1540). The author is inclined to regard this *Erska* as formed with an -sk suffix from an appellative or name containing the element *er(w)-, referring to gravel or sand, which is present in OWScand. *jörfi* m. (< *erwan-) 'gravel, sand; sandbank'.

Keywords: Place-names, early records, name formation with an -sk suffix, topography.

Äldre skrivningar av det västgötska by och sockennamnet *Erska* i Bjärke hd är bl.a. (ij) *Risska* (*sokn*) 1407 3/4 Bitterna kyrka UUBp or. (SDns 1 s. 626), (j) *yrska* (*sochn*) 1462 8/3 Vadstena SRap or., (j) *yrska* 1465 27/7 Läppesås UUBp or., (j) *irska* (*sokn*) 1466 21/4 Lidköping SRApp I or., *ylske* ... *ylske* ... *yrske* 1468 10/2 *Erska* Vikp or., (j) *Jrska* (*sogen*) 1497 23/6 Älvsborg SRap or., *Erska* kyrkies 1540 Skjb s. 138, *Yrska* 1542 (enligt SOÄ 3 s. 2), *Erska* 1546 OAUjb och *Erska* 1567 OAUjb.

Det heter i SOÄ 3 (s. 2 f.) att *Erska* är »utan tvivel en adjektivbildning till det fsv. mansn. *Iring* [...] på samma sätt som sockennamnet *Nårska* (*Skogsbygd*) i Kullings härad till det fsv. namnet [...] på moderförsamlingen, fsv. *Narunga* (nu *Nårunga* i Gäsene hd)»; ett fornengelskt och forntyskt personnamn *Iring* anförs (jfr Lundgren 1886 s. 10, 12 om *Iring*(?), *Yring*). E för äldre I i *Erska* förklaras i SOÄ med hänvisning till dialektala ljudförhållanden (*fesk* 'fisk' o.d.), medan uttalet med begynnande ä-ljud sägs bero på »oriktig utläsning av e». Jfr Lampa 1908 s. 29 och – med kommentarer till tolkningen av *Nårska* – Hellquist 1909 s. 201; vidare Noreen 1909 s. 337 f.

Förklaringen utifrån ett mansnamn *Iring* är inte övertygande.

Något sådant förnamn redovisas inte i medeltidsregistren i SMPs och upptas inte heller hos Lind eller i DGP. Det är oviss hur vanligt det kan tänkas vara att gamla västgötska ortnamn innehåller *-sk*-avledningar baserade på förnamn. Västgötska personbetecknande ord med *-sk* bildade till ortnamn har man räknat med (se Lundahl 1937 s. 39).

Jöran Sahlgren (1953 s. 55) har tänkt sig att *Erska* kan vara bildat av fsv. *irsk* 'irisk'. Det är dock svårt att se varför den forntida byn skulle bära ett namn med sådan bakgrund. Långt tidigare har Sahlgren (1912 s. 53) i samband med detoponymiska *-sk*-bildningar efter ett *Jfr* anfört sockennamnet *Erska* utan att gå in på namnets betydelse. *Erska* anförs – väl på grund av den deantoponymiska tolkningen i SOÄ 3 s. 2 f. – tillsammans med detoponymiska *-sk*-bildningar i SOÄ 8 (s. 284) och SOÄ 13 (s. 131).

Ett annat tydningsförslag har lämnats av Gunnar Linde (1997 s. 32). Han utgår från belägget *Risska sockn* 1407 och från *Risveden*, namnet på ett vidsträckt skogsområde som – dock endast till en del (»Risvedens nordligaste utlöpare», Bodin 1953 s. 95); det tillhör ett flertal socknar – är beläget i *Erska sn* (T 7B NO, 7C NV). Formen *Risska* 1407 »antyder» efter hans mening ett samband med skogens namn. Den senare belagda skrivningen *Iriska* skulle vittna om metates (*Ri* > *Ir*).

Lindes tolkningsförslag förtjänar uppmärksamhet. Det utgår från det äldsta kända belägget, det ger en möjlig saklig bakgrund till namnet *Erska*, och det anknyter till en välbetygad västgötsk ordbildningsstruktur: Ivar Lundahl (1937 s. 37 ff.) anför en mängd västgötska detoponymiska *-sk*-bildningar; dessa utgår från bebyggelsenamn, och Lundahl uppfattar dem som inbygg- arbeteckningar (se vidare nedan).

Man kan trots allt känna tvekan inför Lindes förslag. Det är ingalunda självklart att namnet *Risveden* är äldre än *Erska* och att det vidsträckta skogsområdets nutida namn under forntiden användes i anslutning till boplatsen *Erska*. Det avvikande *Risska* kan möjligen ha uppkommit genom att ett under medeltiden oförståeligt *Iriska* uppfattats som prepositionen *i* följd av ett *Riska*.

Sahlgren (1953 s. 55) framhåller att *Risska* 1407 uppenbarligen beror på felskrivning av *Irsska*. En granskning av urkunden från 1407 med belägget *Risska* ger inte anledning att ifrågasätta hans bedömning. Man finner där formerna *lalth* för *salt*, *elskøliko* för *elskeliko*, *birtherne* för *Bitterne*, *mæktok* för *mæktogh* och *fyskøwatnom* för *fiskewatnom*.

En förändring från *Riska* till *Iriska* genom metates ter sig som ett högst osäkert alternativ – ett *Iriska* är knappast lättare att uttala än *Riska* – och detsamma gäller en utveckling i *Riska* > *Iriska*. Brevet från 1465 med formen *yrskæ* är utställt på tingsplatsen Lappesås nära *Erska* kyrka, och urkunden av år 1468 med skrivningarna *yrske* och *ylske* är utfärdad i *Erska*. Det finns mycket goda skäl att undersöka om by och sockennamnet kan ges en rimlig förklaring med formen fsv. *Iriska* som utgångspunkt.

Ljudhistoriskt är det möjligt att återföra *Erska* på ett **er* eller **erw*-. I det jylländska bynamnet *Jerne* i Esbjerg och i de själländska bebyggelsenamnen *Nørre* och *Sønder Jernløse* söder om Holbæk har Kristian Hald (1942 s. 78) räknat med ett element **iarn* som snarast skulle ha innebörden 'grus'. Jfr DSt s. 146, 214 om *Jerne* respektive *Jernløse* och DSÄ 3 s. 247 om *Jernbæk*, *Järbäck* och *Järnbäck*. Ordet **iarn* med den antagna innebörden 'grus' ställer Hald (a.st.) till roten ie. **er* i bl.a. sv. *jord*, eng. *earth*, ty. *Erde* 'jord' (jfr Pokorny 1959 s. 332, deVries 1962 s. 295, Lehmann 1986 s. 18, Bjorvand & Lindeman 2007 s. 547 f.). För det norska gårdnamnet *Erga* i Klepp kommune, Rogaland, har anknytning till samma ordrot övervägts (NG 10 s. 132, Særheim 2007 s. 57). Ett namn som tilltalande anses innehålla roten **er* (**erw*-) är det bekanta syduppländska *Järva*. Äldre skrivningar för detta bynamn i Solna sn är bl.a. (*in*) *hyrwa* 1291 u.d. u.o. SRAP or. (SD 2 s. 106), (*in*) *yrue* 1347 17/2 Granby SRAP or. (SD 5 s. 640) och (*in villa*) *yffro yrwo* 1371 2/8 Sandbro SRAP or. (SD 10 s. 59). Toponymen har sammanställts med fvn. *jorfi* (< **erwan*-) m. 'grus, sand; sandbank' (se bl.a. Hellquist 1903–06 1 s. 283, Ståhle 1946 s. 277 f. och SOL s. 157); en grusås vid byn (se glk Aa 44, 1871) har antagits vara den ursprungliga bäraren av elementet **erw*-.

Ståhle (a.st.) räknar med en inbyggarbeteckning **irwar* < **erwiōz* (jfr Sahlgren 1959 s. 186 f.). Med syftning på en ås kan dock namnet *Järva* återgå på ett urn. **Erwian*-.

För det med fvn. *jorfi* etymologiskt identiska no. *jørve* m. uppges betydelse som 'bank', 'jordvall', 'grushög (och snömassa) efter skred' (Torp 1919 s. 253, NO 5 sp. 1595) och för nyisl. *jörfi* m. bl.a. »Jordbrink», 'lång, stenig backe', 'sandhöjd' och 'grushöjd' (Blöndal, Magnússon 1989 s. 437). Jfr no. *jarve* m. 'stenig alv' (Torp 1919 s. 248). Jakob Jakobsen (1921 s. 363 f.) anför ett shetländskt *jarf* 'mossjord; sumpmark' m.m. och ett orknöiskt *jarfa* 'torvjord blandad med lera eller sand'. För fhty. *ero* 'jord' ansätter Pokorny (1959 s. 332) ett germ. **erō* (jfr grek. *ēpō* ib.; se även deVries 1962 s. 295, Lehmann 1986 s. 18), men ordet har både dessförinnan och senare återförts på **erw* (Torp 1919 s. 253, Bjorvand & Lindeman 2007 s. 548; Ásgeir Blöndal Magnússon, 1989 s. 437, anför ett urgerm. **erwōn*). Att ett *jorfi* m. med rotbetydelsen 'jord' efter hand kunnat användas om både grus och sand är inte förvånande.

För sjönamnet *Erve* i socknarna Dalstorp, Skållerud och Tiselskog, Dalsland (T 9B NO, SO, 9C NV, SV), ger SOÄ 15 (s. 109 f.) och SOÄ 19 (s. 270 f.) bl.a. de äldre formerna *Örfven* *Lacus* 1658, *Örven lacus* 1600-t. och *Erven* 1843. På glk Aa 37 (1870) har sjön namnet *Stora Ärfven*. Erland Rosell upptecknade 1952 bl.a. formen *Storirve* (OAU). SOÄ (15 s. 109 f.) återför *Erv* och *Örv* på ett äldre **Irv* och ansätter den fornsvenska namnformen **Irvi(r)*, nära besläktad med »nyno. *jørve*, *jarve* 'sandbank, grus'» och att förstå som 'den med grus(bank) försedda'. Man erinrar om ett i NG (11 s. 103) med annan utgångspunkt (fvn. *or* f. 'pil') behandlat gårdnamn *Erve* och om den svenska hydronymen *Jervelh* (varom Hellquist 1903–06 1 s. 283). De sakliga möjligheterna att ställa hydronymen i Dalsland till **erw* 'grus (bank)' e.d. är mig obekanta (jfr glk Aa 37).

Elof Hellquist (1903–06 1 s. 788 f.) vill gärna sammanhålla det dalsländska *Erve* med fsv. **arf* f., fvn. *or* f. 'pil'; det skulle då avse sjöns form (jfr NG 11 s. 103). *Erve* är visserligen avlång men samtidigt så stor och bred att jämförelsen med en pil knappast har legat nära till hands. Omedelbart väster om denna sjö återfinns den mycket långsmalare Rannen; även sjön Äklång ett stycke öster om *Erve* har mer pilliknande form.

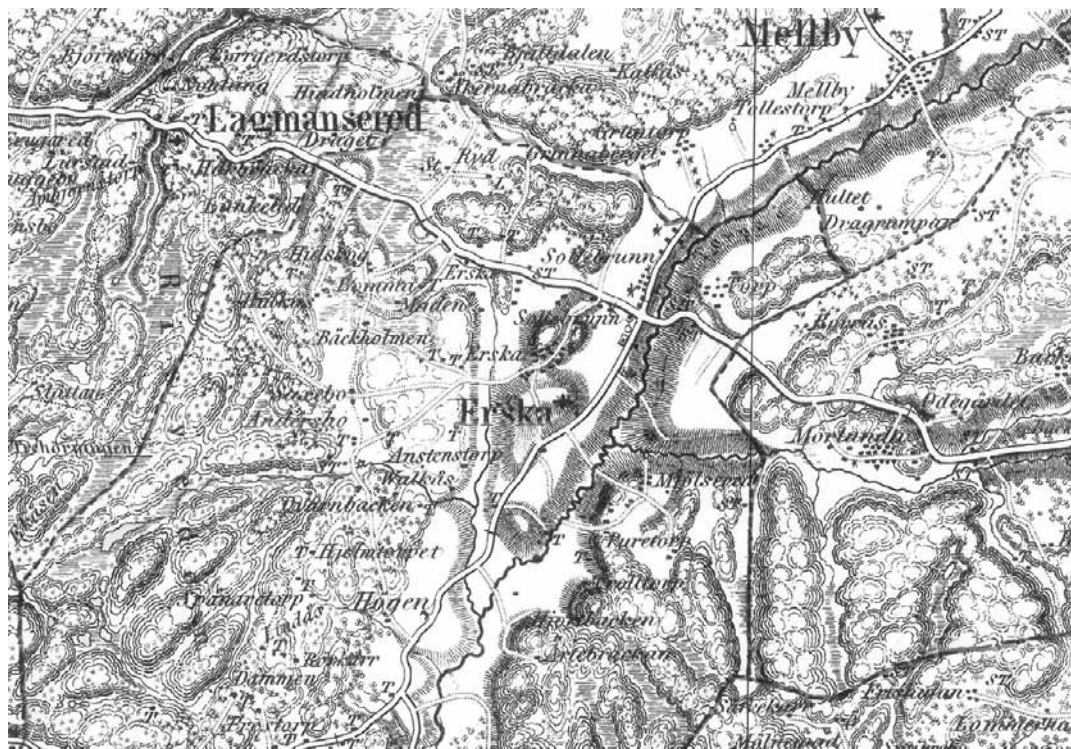
Enligt NG 14 (s. 341) och NSL (s. 244) bevaras i gårdnamnet *Jervan* ett äldre namn, troligen fno. **Jervir* m., på Jonsvattnet i Trondheim kommune, Sør-Trøndelag.

Topografin vid kyrkbyn gör det mycket tilltalande att söka härleda namnet *Erska* ur det urnordiska **erw* 'grus(kulle), sandformation' e.d. *Erska* kyrka ligger på *Erska lunde*, en framträdande »rullstenshöjd vid *Erska by*, med fornminnen» (SOÄ 3 s. 62) eller »hög gruskulle» (Natur i Älvsborgs län s. 378) vid Mellbyåns dalgång (T 7C NV, fig. 1). Henrik Bodin (1953 s. 95) anger i en sockenbeskrivning den ungefärliga höjden 145 m för Väsåsen och Usåsen öster om dalen men tillfogar: »Ännu mer karaktäristiska i landskapet äro de båda gruskullarna, som höja sig mitt i dalen: *Erska lunde* och *Karlsta lunde*.» Se bilden med *Erska kyrka* hos Sven Lampa (1908 s. 29), som (s. 28) framhåller *Erska* som en av de fyra äldsta byarna i Bjärke hd. *Erska lunde* och en utlöpare därifrån norrut med morän bildar en liten ås; omkring denna höjd och längs en stor del av Mellbyåns utbreder sig mark med mosand (glk Ab 11). Byns hemman återfinns på eller i närheten av denna ås (ek 7C 9b). »På högsta delen av rullstenshöjden *Erska lunde*, alldeles invid nuvarande kyrkogården, är ett ovanligt stort gravfält, som förr kanske sträckt sig längre ner i sluttningarna» (s. 22; jfr SOÄ 3 s. 3). Lampa (s. 22) omtalar också ett gravfält vid rullstenshöjden *Karlsta lunde* söder om sockenkyrkan; denna markerade kulle benämndes, meddelar han, tidigare *Lappesås* och hyste under medeltiden häradets tingsplats (s. 33, med bild); se vidare SOÄ 3 s. 62 och Lundahl 1961 s. 57 f. om *Karlsta lunde* och *Lappesås*.

En utveckling **Erwisk* > **Irwisk* > *Irsk* ter sig möjlig; jfr t.ex. de Vries 1962 s. 103, Wessén 1971 s. 62 om fvn. *enskr* (< **angliska*-). Det är inte nödvändigt att utgå från en *an*-stam, fsv. **iærve* m.; jfr Bjorvand & Lindeman 2007 s. 548 om urgerm. **erwa* m./n. och i övrigt t.ex. Andersson 2005 s. 56 om

folkslagsadjektivet fda. *iuzk* 'jylländsk'. Med ett ortnamn eller appellativ som avledningsbas, t.ex. ett ånamn **Erwō* f. eller ett höjdbetecknande **ErwaR* m., har man tidigt kunnat få ett **Erwisk* > *Irws*k > *Irsk* utan w-omljud, i vilket *-isk* anger samband eller ursprung utan att tillhöra en inbyggarbetecknin.

Tänkbart är att de fsv. Y-skrivningarna för *Erska* döljer ett talspråkligt **Örsk-*; se Götlind 1940–41 s. 231 ff., Wessén 1968 s. 76 ff. om kort fsv. *y* > *ö*. Det är dock ovisst om *y*-tecknet i berörda brev verkligen återger ett *y*-ljud. I brevet från 1462 med skrivningen *yrska* finner man *myno* 'mino' och *hyndher* 'hinder', och i urkunden från 1465 med *yrska* möter man skrivningarna

Erska kyrka på grushöjden Erska lunde vid Mellbyån. Utsnitt ur Topografiska corpsens karta öfver Sverige, blad I.W.35. 1847. Öfversedd 1858.

pennynghe 'penninge', *mædylby sokn* 'Mædhilby sokn', *aa tyng hæ* 'a tinge' och *tynstadh* 'tingstadh'. Urkunden från 1468 med formerna *yrske* och *ylske* återger här och var *i* eller *j* med *y*, så t.ex. i *Crystin* 'Kristin', *æptherlyffwande* 'afterlevande' och *ryddere* 'ridhare'. Efter prepositionen *i* kan det ha varit lockande att skriva *y* i stället för *i* (*j*-); jfr Wessén 1968 s. 55.

De kända medeltida skrivningarna av *Erska* är så sena att de inte tillåter någon bestämd slutsats om namnets äldre fornsvenska form; utifrån känt material kan man tänka sig inte bara ä. fsv. **Erska* utan också ett **Erske* m. En sambands eller tillhörighetsbetecknande funktion får antas för ett i begynnelsen adjektiviskt *-sk*-suffix i ett *Erska* som inte är en som ortnamn(selement) använd inbyggarbeteckning utan återgår på t.ex. ett **Erwiskōn* f. 'ån vid grushöjden ErwaR' eller ett **Erwiskan-* m. 'åsen med gruskullen med namn på **Erw-*', 'åkeren vid höjden med namn på **Erw-*' eller 'kullen vid ån eller ången med namn på **Erw-*'. Här kan erinras om Gösta Franzéns (1977 s. 102 f.) tolkning av det östgötska önamnet fsv. *Iurska* f. (nu gårdnamnet *Juskön*) i Å sn, Björkekinds hd, som substantivering av ett *-sk*-adjektiv med betydelsen 'den till **Iur* hörande'; **Iur* uppfattas tilltalande som ett äldre namn på Släbaken (se även SOÖg 4 s. 86 och SOÖg 11 s. 74, 123). Om den äldre formen *Anska* (*Ansska* 1535) för bynamnet *Önska* vid Husån i Grundsunda sn, Ångermanland, framhåller Torsten Bucht (i SOVn 4 s. 60) bl.a. att *Anska* möjligen kunde »vara en utvidgning med suffixet *-sk* (jfr Hellquist, Sjön. 2: 36 f.) av stammen i det ånamn **Ana*, som föreligger i bynamnen *Väster* och *Österalne* i Mo nedan samt i sockennamnet *Anundsjö* ovan». Se dock även Bucht i SOVn 4 s. 119 och

dens. 1967 s. 154 f.: ett **Arnska*, kanske till »ordgruppen *arin*, *ärin* etc. 'samling av grus, sand el. småsten'»; jfr härtill Edlund 2004 s. 22: »Ner mot mynningen har Husån just stenig botten och steniga stränder.» Det sörmäländska sjönamnet *Ålsken* i Björnlunda sn, Daga hd, kan vara formellt primärt (till *ol* 'rem' e.d.) men också sekundärt och då innehålla en detoponymisk *-sk*-avledning och betyda 'den med dalsänkan Ol ('remmen') samhöriga (däri liggande) sjön' (Strandberg 2006 s. 424 ff.). Om *-sk*-suffix mer allmänt se Brugmann 1906 s. 501 ff., Olson 1916 s. 419 f., 509 ff., Kluge 1926 s. 103 ff., Lundahl 1953 s. 73, Meid 1967 s. 196 f., Elmevik 1971 s. 30, Wessén 1971 s. 61 ff., Torp 1974 s. 29.

I sin stora grundläggande sjönamnsmonografi redovisar Elof Hellquist (1903–06 2 s. 36 f.) ett antal svenska sjönamn innehållande *-sk*-. Han är medveten om att inte alla dessa hydronymer är bildade genom *-sk*-suffixering men tänker sig att *-sk* i några få varit direkt sjönamnsbildande. En undersökning jag genomfört (2006 s. 429 ff.) ledde till slutsatsen att inte heller dessa fåtaliga namn är säkra exempel på primär hydronymbildning genom *-sk*-avledning.

Om en sambandsangivande funktion hos *-sk*-bildningar erinrar de västgötska sjönamnen *Grosken* och *Sandsken* och sammansättningar som *Märskaan* och *Ånska å* (se nedan).

Sjönamnsformen *Grosken* i Grovare sn, Ås hd, har enligt Hellquist (1903–06 1 s. 188 f.) sannolikt ersatt ett fsv. **Gro*, som senare ombildats under påverkan från sjönamnet *Sandsken* i Ods sn, Gäsene hd (jfr SOÄ 14 s. 217 f.). Han vill dock

inte utesluta möjligheten av direkt samband mellan ett *-sk*-avlett *Grosken* och verbet *gróa*. Hydronymen *Sandsken* betraktas av Hellquist (a.a. s. 522) som en avledning med *-sk* av app. *sand*; jfr SOÄ 6 s. 228: bestämd form av ett adjektiv *sandsk* 'sandig'. Sahlgren (1912 s. 52 f.) har dock gjort sannolikt att *Sandsk* åtminstone ytterst har utgått från bynamnet *Sannum* vid sjön. Hydronymen *Sandsken* är enligt SOÄ 6 (s. 228) yngre än det 1654 belagda *Sanden*. I *Grosken* räknar Sahlgren (s. 53 f.) med »platsadjektivet» *grosk* till bebyggelsenamnet *Grovare*. Jfr Strandberg 2006 s. 429 ff. om *Grosken* och *Sandsken*.

Bildning av detoponymiska adjektiv illustrerar efter Sahlgrens mening de av honom (a.a.s.53) givna exemplen *Lindskaberg* (vid *Lindsås*) och (ytterst till *Åne*) *Ånskabyn*, *Ånskån* (*Enska å* 1540).

Som exempel på detoponymiska ord innehållande *-sk* anför jag här – med de skrivformer och årtal som ges i de återopade tryckta källorna – *Bredzka qwærn* 1477 till *Bredene* (SOÄ 10 s. 190, 20[1] s. 22), *Geremskæ kirkio* 1404 och nsv. *Gerumskabyn* till (*Östra*) *Gerum* (SOSk 13 s. 82), *Hwskæ soken* 1489 till *Hudene* (SOÄ 6 s. 66), *Liurska* s. 1554 till *Ljur* (SOÄ 6 s. 117), *Liyariska sokn* 1488 till *Liared* (SOÄ 10 s. 174 f., 20[1] s. 22), *Murska* s. 1582, 1600 till *Murum* (SOÄ 14 s. 80 f.), *Märskabyn* och *Märskaan* till *Märene* (SOSk 10 s. 62), *Mön(n)ska* s. 1500-t. till *Möne* (SOÄ 14 s. 90 f.) och nsv. *Skölska* för *Skölvene* (SOÄ 6 s. 185). Linde (1997 s. 32) anför ett *Kliska by* vid sidan av *Kliene by* (jfr SOSk 11:2 s. 48 f.). IVH 1564:5:3 brukas *Vedomska socken* om den västgötska socknen Vedum i Laske hd. Se även Noreen 1909 s. 337 f. och Lundahl 1937 s. 37 ff.;

hos den senare ges ytterligare exempel, bl.a. *Bråska socken* till *Bråttensby*, *Hömska socken* till *Höm* och *Furska socken* till *Furunga* (*Fyrunga*). Lundahl uppfattar i dessa fall *-sk* som ett speciellt västgötskt »inbyggarnamnssuffix»; därmed är *Mönkska socken* sålunda att förstå som 'Mönebornas socken'.

Mycket talar för att det västgötska *Laske härad* innehåller ett till by och sockennamnet *Larv* bildat **Larv-ska* 'Larvbornas' eller 'med Larv samhörigt, hörande till Larv'. Se Lampa 1904 s. 161, Lundahl i SOSk 9 s. 3 f., Andersson 1965 s. 125, 129 f., Strandberg 1978 s. 162 f., SOL s. 187. Häradsnamn som genom en inbyggarbeteckning är relaterade till en tingsplats föreligger på andra håll (Andersson 1965 s. 50 ff.; dens. 1982 s. 58). Thorsten Andersson (1965 s. 303 ff.) anför bl.a. exemplet *Valkebo härad* i Östergötland (jfr dens. 1982 s. 58). Av stort intresse i fallet *Erska* är till sin typ välkända sockennamn som *Bärbo*, *Funbo* (*haeradh*) och fsv. *Kutbo sokn*, vilka undanträngt eller i varje fall bildats till de ursprungligare namnformerna *Bærgha*, **Fu(n)nir* / **Fu(n)nar* respektive **Kuta*, dat. *Kutum*; se Wessén 1932 s. 85 f. (»Understundom har inbyggarnamnet kommit att ersätta det till grund liggande ortnamnet»), Ståhle 1946 s. 151 och vidare om *Bärbo* bl.a. SOL s. 55, om *Funbo* bl.a. Strandberg 1984 och om *Kutbo* (nu *Kuddby*) bl.a. Gösta Franzén i SOÖg 4 s. 17 f. Se också Fridell 2012 s. 53 ff. om ställföreträdande inbyggarbeteckningar – som blivit permanenta – i stället för själva sockennamnet. Jfr Melefors 1983 s. 33 ff. om den rekonstruerade inbyggarbeteckningen **älskar* 'invånare i Alskog' och namnet *Älsken*, använt om Alskogs kyrka. Anföras kan också Lundahls tolkning (i SOSk 10 s. 73, 77 f.) av fsv. *Vinklasokn* och 1500-talets *Vink(e)la socken* – om socknen Vinköl – som innehållande genitiv av en till *Vinköl* bildad inbyggarbeteckning **vinklar* (pl.). Vissa västgötska sockennamn tycks innehålla genitiv pluralis av en inbyggarbeteckning på *-ung(ar)* / *-ing(ar)* bildad till ett ursprungligare namn; se Ståhle 1946 s. 146 ff., 155. Vägledande formuleringar hos Ståhle är t.ex.: »ortnamnet har, då det stått som genitivattribut till ett huvudord, utbytt mot inbyggarnamnet» (s. 139) och »De tillfälliga bildningarna ha blivit permanenta» (s. 150).

Det är alltså inte självklart att *-sk* i *Erska* ingått i kyrkbyns äldsta namn. Efter Lundahl 1937, SOSk eller SOÄ återgivna, västgötska formpar som *Bredzka qwærn* (1477) – *Bredene*, *Bråska socken* – *Bråttensby*, *Geremskæ kirkio* (1404) – *Gerum*, *Hwske soken* (1489) – *Hudene* och *Liurska s.* 1554 – *Ljur* erinrar om möjligheten att *Erska* är ett till namn förvandlat, detoponymiskt adjektiv ('hörande till', 'stammande från' e.d.) eller genitiv av en inbyggarbeteckning fsv. **irskar* som bildats till ett nu okänt namn på Erska by och socken och – liksom bl.a. *Bärbo* (i stället för *Bærgha*) och *Kutbo* (i stället för **Kuta*) – undanträngt det äldre namnet.

Denna möjlighet innebär att *-i*-ljudet i *Irska* inte behöver ha uppstått genom urnordiskt *i*-omljud framkallat av vokalen i suffixformen *-isk-*; det livskraftiga västgötska mönstret med *-sk*-bildningar till bebyggelsenamn har rimligtvis till ett by och sockennamn på **Ir* kunnat avsätta ett **irsker* eller **irskar* under vikingatiden eller den förlitterära medeltiden. Här skall påpekas att Adolf Noreen (1909 s. 337 f.) övervägt en personnamnsbaserad toponym **Iringe* som utgångspunkt för ett i *Irska* ingående detoponymiskt *-sk*-adjektiv.

En bildning på **Irsk* (under ett skede måhända växlande med **Yrsk-*) av typen *Hömska*, *Ljurska*, *Märskä*, kan ha utgått från exempelvis ett **Irve* (< **Erwian-*) m. eller **Irva* (< **Erwiön-*) f. Om de medeltida skrivningarna med begynnande *Y* för *Erska* verkligen avspeglar ett i talspråket med *Irsk* konkurrerande *Yrsk* kan förklaringen därtill vara att avledningsbasen under ett skede alternativt haft en form på **Yrv* (se om *i* > *y* genom *w*-omljud Noreen 1904 s. 66 ff.). För *Järva* i Solna (se ovan) tvingas man för äldre tid räkna med både *Irva*, *Erva* och *Yrva*, *Ørva* (se Ståhle 1946 s. 277). Jfr Rietz s. 109 om fsv. *dirvas*, dial. *dyrvas* och fsv. *dirve*, dial. *dörve*.

Man kan bakom *Irska* tänka sig inte bara ett ortnamn på urgerm., urn. **Erw-*, utan också en bildning på ett fsv. **Irv* ars äldre långa *ē* (**Ēr* < **Air-*?) i något skede blivit *i* vid förkortning framför konsonantgrupp (se om *ē* > *ī* Noreen 1904 s. 95,

Wessén 1968 s. 58). Jfr bl.a. Hellquist 1903–06 1 s. 110 f. om sjönamnet *Erlängen* i Östergötland och Melefors & Olsson 1976 s. 24 ff., Olsson 1994 s. 37 f. om ett gotländskt *Ire*. De av Hellquist (*Er* i betydelsen 'malm') och Evert Melefors och Ingemar Olsson (fsv. *er* m., n. 'koppar; brons', fvn. *eir* n. 'koppar') diskuterade utgångspunkterna ter sig sakligt osäkra i fallet *Erska*. Den vid Mellbyån bosatte sagesmannen Roland Antehag kände vid förfrågan 2008 ej till någon malmförekomst vid ån och ville inte beskriva dess vatten som kopparfärgat.

Att säkert och formellt entydigt rekonstruera den språkliga bakgrunden till by och sockennamnet *Erska* är svårt. Med mitt bidrag vill jag dock framhäva en efter min mening rimlig tolkningsmöjlighet. Terrängförhållandena vid Erska by och Mellbyån ger anledning att fasthålla tanken på ett direkt eller medelbart samband mellan *Erska* och ordet *jorvi* 'grus, sand, sandbank' e.d. eller ett därmed besläktat ord. Mellbyån och höjden med kyrkan är markerade inslag i landskapet, och en av dessa formationer kan under järnåldern ha burit ett namn på *Erw-*. Suffixet *-(i) sk* kan under forntiden ha använts för bildning av ett naturnamn, sedermera namn på byn Erska, eller vid direkt bildning av ett bebyggelsenamn. Det är emellertid också möjligt att ett icke *-sk*-suffigerat namn på urn. **Erw-*, fsv. **Ir(v)-* / **Yr(v)* ursprungligen använts om byn och kanske hunnit bli också sockennamn men undanträngts av en sambandsangivande eller inbyggarbetecknande *-sk*-avledning åtföljd av fsv. *by* och *sokn*.

Källor och litteratur

Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala. (Nomina Germanica 14.)

— 1982: Hund, hundare och härad från språklig synpunkt. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4 (Äldre territoriell indelning i Sverige. Red. av Thorsten Andersson & Sölve Göransson.). S. 52–66.

— 2005: Från Svethiudh till Svearike ur språklig synvinkel. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.) S. 53–76.

Björvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og udvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)

Blöndal = Blöndal, Sigfús: Islandska-dansk Ordbog. 1920–24. Reykjavík. Supplement. Red.: Halldór Halldórsson & Jakob Benediktsson. 1963. Reykjavík.

Bodin, Henrik, 1953: Erska socken. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Älvsborgs län 8. Uddevalla. S. 95–131.

Brugmann, Karl, 1906: Vergleichende Laut-, Stammbildungs und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen. Zweite Bearbeitung. 2. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch 1. Allgemeines. Zusammensetzung (Komposita). Nominalstämme. Strassburg. (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung ... von Karl Brugmann & Berthold Delbrück 2:1.)

Bucht, Torsten, 1967: Några ångermanländska ånamn. I: Orter och namn. Festskrift till Valter Jansson 22/5 1967. Uppsala. S. 141–155. (Även i: NoB 54, 1966.)

Edlund, Lars-Erik, 2004: *Rödån, Rödåsel och Rödålund* – kring ett nordligt namnkomplex. I: Namenwelten. Orts und Personen-namen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 22–32.

Elmevik, Lennart, 1971: Nyare undersökningar av de svenska ortnamnen på -lösa. En kritisk översikt. I: NoB 59. S. 15–36.

Franzén, Gösta, 1977: Slätbakens namn. I: NoB 65. S. 98–104.

Fridell, Staffan, 2012: Några småländska sockennamn. I: OUA. S. 53–57.

Götling, Johan, 1940–41: Västergötlands folkmål 1. Vokallerna A. Text. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 6.)

Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)

Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)

— 1909: Rec. av Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län ... Väner härad ... Bjärke härad ... Flundre härad ... Redvägs härad ... I: ANF 25. S. 192–209.

Jakobsen, Jakob, 1921: Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland. København.

Kluge, Friedrich, 1926: Nominale stammbildungslehre der altgermanischen dialekte. 3. aufl. Bearb. von Ludwig Sütterlin & Ernst Ochs. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte. [B.] Ergänzungsreihe 1.)

Lampa, Sven, 1904: Västergötlands ortnamn i medeltida urkunder. I: Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2:4–5. S. 159–167.

— 1908: Bjärke härad, ett bidrag till Västergötlands bebyggelsehistoria. I: SvLm. S. 11–42.

Lehmann, Winfred P., 1986: A Gothic etymological dictionary. Based on the third ed. of *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache* by Sigmund Feist. Leiden.

Linde, Gunnar, 1997: Ortnamn i Västergötland. 2 uppl. Skara.

Lundahl, Ivar, 1937: Om förhållandet mellan ortnamn och inbyggarnamn i de forngermanska språken, företrädesvis de fornnordiska. I: NoB 25. S. 17–87.

— 1953: *Lojsta, Lövsta och -lösa*. I: NoB 41. S. 68–74.

— 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica 12.)

Lundgren, M. F., 1886: Om fornsvenska personnamn på -ing och -ung. Stockholm.

Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.

Meid, Wolfgang, 1967: Krahe, Hans: Germanische Sprachwissenschaft 3. Wortbildungslehre von Wolfgang Meid. Berlin. (Sammlung Göschen 1218/1218a/1218b.)

Melefors, Evert, 1983: Byngen, Smissen och Listar. Inbyggarebeteckningar och husbondenamn på Gotland 1. Typologi och ordbildning. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 56. Studier till en svensk ortnamnsatlas 13.)

— & Olsson, Ingemar, 1976: Hablingbo och Elinghem – västgermanska influenser på Gotland? I: NoB 64. S. 5–36.

Natur i Älvsborgs län. Inventering och handlingsprogram för allmän naturvård. 1976. Vänersborg.

Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)

— 1909: Ortnamnskommitténs arbeten. Några antikritiska anmärkningar. I: ANF 25. S. 334–348.

Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.

Olsson, Ingemar, 1994: Gotländska ortnamn. Visby.

Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.

Rietz = Rietz, Johan Ernst: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. 1867. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.

Sahlgren, Jöran, 1912: Skagershults sockens naturnamn 1. Stockholm.

— 1953: Härads och sockennamnen. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Älvsborgs län 8. Uddevalla. S. 54–60.

— 1959: Rec. av Jan de Vries: Altnordisches etymologisches Wörterbuch, h. 5–7 (1958–59). I: NoB 47. S. 186–188.

Skjbj = Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. 1899–1902. Skara. (Bih. till Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2.)

SMPs = personnamnsregistren i SOFI.

Strandberg, Svante, 1978: Bebyggelsenamn i Larv, Långjum och Tråvad. I: Larv, Långjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under red. av Erik L. Johansson. Larv. S. 162–194.

— 1984: Sockennamnet Funbo. I: OUN 2. S. 19.

— 2006: Ålsken. Zum -sk-Suffix in schwedischen Seenamen. I: Acta onomastica 47. (Věnováno k sedmdesátým narozeninám PhDr. Miloslavy Knappové, CSc.) S. 424–432.

Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)

Særheim, Inge, 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.

Topografiska corpsens karta öfver Sverige, blad I.W.35. 1847. Öfversedd 1858.

Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.

— 1974: Gamalnorsk ordavledning. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Scripta minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis 1973–74:2.)

Wessén, Elias, 1932: Om nordiska inbyggarnamn. I: NoB 20. S. 71–89.

— 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)

— 1971: Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära. 5 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)

VH = Västergötlands (landskaps)handlingar i KA.

Vikp = pergamentsbrev i Viksamlingen, SRA.

de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. Zweite verbesserte aufl. Leiden.

Svante Strandberg

Riddarens Antikhandel
Säljer Köper Värderar Böcker Antikviteter
www.antikvariattriddaren.se

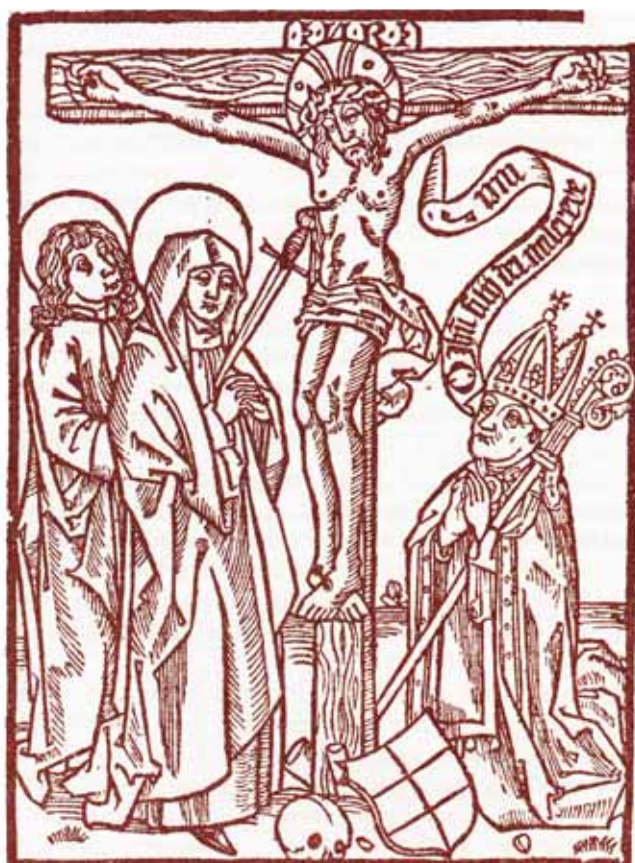
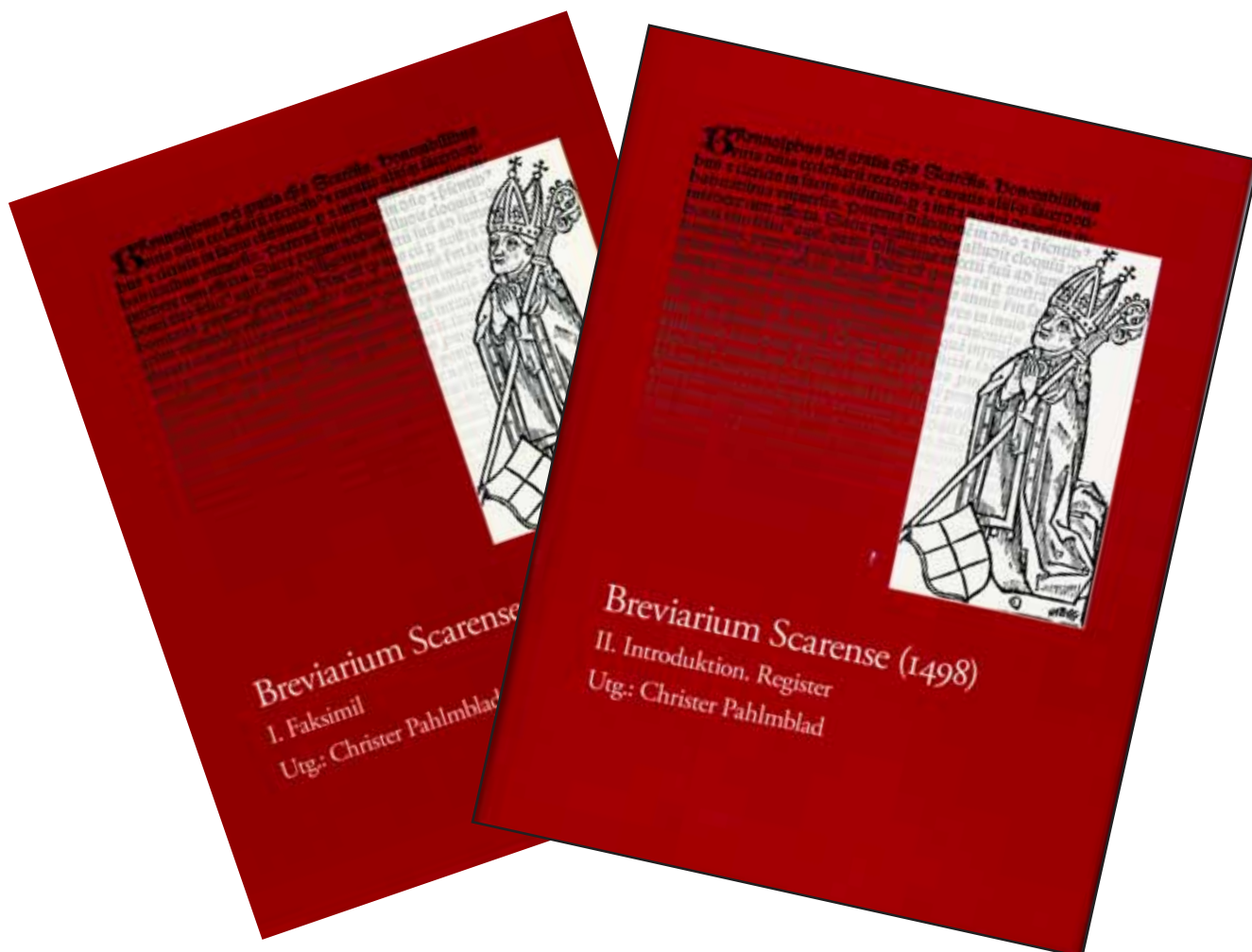
Mariestadsvägen 2
540 16 TIMMERSDALA
Hemadress: Katorp 4
Mats Bergström
Bokhandlare
kakelmats@telia.com

0706 747574 0511-81248
Öppet: mån-lörd

Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Breviarium Scarense

År 1498 trycktes på Georg Stuchs tryckeri i Nürnberg *Breviarium Scarense* vars utgivare och beställare var biskopen i Skara Brynnolf Gerlaksson (död 1505). Av det okänt antal exemplar som trycktes återfinns idag endast ett fåtal. Det bäst bevarade finns i Uppsala universitetsbibliotek.

2011 utgavs ett faksimil genom Missalestiftelsen. Nu är också registret med inledande kommentarer utgivet. För utgåvan svarar docent Christer Pahlmblad i Lund.

Kanonbilden ur breviariet visar den korsfäste på Golgata. På hans vänstra sida står lärjungen Johannes och jungfru Maria, genom vars hjärta går ett svärd i enlighet med Lukas 2:35 ("genom din själ skall ett svärd gå"). På högra sidan, vid korsets fot, knäböjer biskop Gerlaksson i full ornat med sin frälseätts sexrutade vapensköld. På textremsan ber biskopen: *O Jhu filij Dei miserere mei* = O Jesu Guds son förbarma dig över mig.

Gerlaksson som kallas Brynnolf III var en "doing man" som färdigställde Läckö, Säckestad, Brunsbo och biskopsborgen i Husaby. Han såg också till att Brynnolf I Algotsson blev skrinlagd i Skara domkyrka 1492 liksom att dennes kanoniseringsakter *Vita Brynnolphi* trycktes.

Utgåvan kostar 450 kr. Med frakt 500 kr. Båda delarna är gediget inbundna i linneband med omslag. Ett unikt tillfälle att införskaffa denna utgåva.

Beställning via Pg 59 24 33-7